

İstanbul Folkloru

Abdulkadir Emeksiz

Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı öğretim üyesi.

Tarihi boyunca büyük medeniyetlerin siyasi idaresinin başkenti olmasının ötesinde İstanbul, her zaman eğitimin, ticaretin ve sanatın merkezi olagelmıştır. İstanbul büyük bir imparatorluk şehridir. Bu büyüklüğünün ve tabii güzelliklerinin cazibesiyle her milletten, her kültürden insanı kendine çeken İstanbul, tarihin her devrinde folklor bakımından zenginleşerek yaşamıştır. İstanbul'da yaşamakta olanlar ile Anadolu ve Rumelililer başta olmak üzere İstanbul'a gelenlerin kaynaşması kültürel coğrafyanın zenginleşmesini, Türklerden başka din, milliyet ve yaşayıya sahip toplulukların imparatorluk coğrafyasında yer almış olması da İstanbul'un her bakımdan renkliliğini sağlamıştır. İstanbul, hayatın büyük ölçüde mahalle odaklı olarak yaşandığı bir şehirdi.

Mahalle, İstanbul'da yalnızca bir idari birim değil, hayat tarzının belirleyici bir yapılanmadır. Toplum kaynaşmasını sağlayan cami, mescit, karakol, hamam, çeşme, mektep ve kahvehane gibi dinî, idarî, sosyal ve gündelik ihtiyaçları karşılayan ortak kullanım alanları ekseninde şekillenen, şahsi kullanım alanı olan evlerle çevrelenen alan mahalleyi teşkil ederdi. Mahalleli birbirini tanır ve iyi günlerinde, kötü günlerinde insanlar hayatı paylaşırlardı. İstanbul'a çalışmak ya da okumak için gelenler aile hayatının yani mahallenin dışında kalmışlardır. Eğitim için gelenler medreselerde, çalışmak amacıyla İstanbul'da bulunanlar da bekâr odalarında kendilerine yer bulabilmişlerdir.

İstanbul'da komşuluk ilişkileri oldukça güçlüydü. "Ev alma komşu al", "Komşu komşunun külüne muhtaçtır" ve "Akraba yetişene kadar komşu adamın cenazesini kaldırır" sözleri mahallede de karşılık ve hayat bulmuş sözlerdi. Akrabalık tarzı kan bağına dayanan ya da hısımlık gibi hukuki, sosyal ve çoğu zaman irade dışı kurulan ilişkilere nispeten çoğu şahsi yakınlıklarla sağlanmış olan ve komşuluk, ahret kardeşlik, ahret oğulluk, sütkardeşlik, sütninelik yoluyla doğan yakınlıklar daha samimi ve kalıcı olabilmekteydi. Misafir baş tacı idi, Tanrı misafiriydi. Eve misafir olan kadınlar, ferace ve yaşmaklarını çıkarırlardı, gece yatısına kalacaklarsa içliklerini de çıkarırlardı, böylece ev sahibi de hazırlıklarını ona göre yapabiliyordu. Tüccar veya seyyahlar bir imarete, kervansaraya geldiklerinde üç gün ağırlanırlar, yedirilir, içirilir misafir edilirlerdi, ancak üç günden çok kalırlarsa kendilerinden ücret alınırdı.

II. Meşrutiyet'ten sonraki yıllarda sünnet çocukları (Foto Lüks Kadıköy)

DOĞUM, LOĞUSALIK

Padişahların bir evladı dünyaya geldiğinde çocuğun beşiği ve beşik takımı, eğer hayatta ise Valide Sultan, Valide Sultan yoksa padişahın en büyük kız kardeşi, o da yoksa hanedanın en yaşlı kadını tarafından hazırlanır ve tantanalı bir alayla taht, şehir halkına gösterilir ve loğusanın odasına götürülürdü. Doğum yapan saraydan da olsa halktan da olsa loğusalık kırk gündür. Bu zaman zarfında loğusanın mezarının açık olduğuna ve kırk gün içinde ölen loğusanın şehit olacağına inanılırdı. Eskiden bu dönemde kazıklı humma denilen tetanos en çok görülen çocuk hastalığı idi. Hastalık dışında “kem gözler”den al basmasından korunmak için altın maşallahlar, nazar takımları, muskalar kullanılırdı. Doğumun haftası olduğunda “yedi döşeği kalkması” diye adlandırılan tören yapılırdı, ebe gelerek bebeği yıkardı, mevlit okutanlar da olurdu. Loğusayı ziyaret kırk gün sürerdi. Kırk gün dolduğunda bebeğin kırk defa batırılıp çıkarıldığı suyla yıkanmasına kırklama, bebekle birlikte dışarı çıkıp ziyarette bulunmaya da “kırk uçurma” denilirdi.

Doğumdan kırk gün sonra halk arasında “loğusa hama-

1920'lerin sonunda sünnet çocukları (Cengiz Kahraman Arşivi)

mi” yapılırdı. Loğusayı ziyarete gelen herkes hamama davet edilirdi, mümkünse hamam kapatılırdı, davetlilere yemek ikram edilirdi. Çengi ve sıracı tutulurdu. Loğusa ipekli sırmalı havlulara sarılırdı, kollarına hamam çalışanları girerdi ve ayaklarında gümüşlü nalınlarla hamamın soğukluğunda misafirler önünde dolaştırılırdı. Bu esnada öd ağacı yakılırdı. Önünde çengilerle sıcaklığa gelen loğusayı ebesinin yıkaması, “kırklama”sı esastı. Kadınlar için hamam, erkeklerin kahvehane odaklı olarak gerçekleştirdikleri sosyalliğin karşılığı idi. Hamamlar en az temizlenme kadar yeme-içme, eğlence ve sohbet yerleriydi.

SÜNNET ÂDETLERİ

İstanbul'da sünnet, genellikle 5-11 yaşları arasında, uğurlu olduğu düşünülerek tek rakamlı yaşlarda, sonbahar mevsiminde, perşembe günü öğleden önce mütevazı bir törenle evlerde yapılırdı. Sünnet takkesi, maşallah yazılı şerit ve sünnet teli denilen ve başlığa takılarak bele kadar inen teller, sünnet yatağı için çeşitli süsler başta olmak üzere gerekli eşyalar Kapa-

Bir müsamerede mahalle mektebi temsili
(Cengiz Kahraman Arşivi)

Mahalle mektebine giden çocuklar, Eyüp. (Cengiz Kahraman Arşivi)

İçarşı veya Mahmutpaşa'dan alınırdı. Sünnet olacak çocuk, bir hafta önce akraba ve komşulara götürülür, el öptürülür ve düğün daveti gerçekleştirilirdi. Eyüp Sultan ziyareti çocuklar için Eyüp oyuncaklarına sahip olunacağından, bambaşka bir heyecandı. Bir de midilli cinsi, süslenmiş atlara bindirilip davul zurna eşliğinde sokak sokak dolaşmak çocukların sünnet hazırlıklarının eğlenceli kısımlarındandı. Sünnetten bir gün önce çocuk hamama götürülürdü. Sünnet günü için çengi, hokkabaz, curcunabaz ve Karagöz sanatçıları eve gelirlerdi. Hokkabazın "Oldu da bitti maşallah!" sözleri esnasında sünnet edilen çocuk, sünnet yatağına yatırılırdı, nazardan korunsun diye yatağa çöretotu serpilirdi. Getirilen hediyeler yatağa, para ve takılar da yastığın altına konulurdu. Sünnetlerde gündüz kadınlar, gece de erkekler için eğlenceler tertip edilirdi.

ÇOCUK VE RAMAZAN

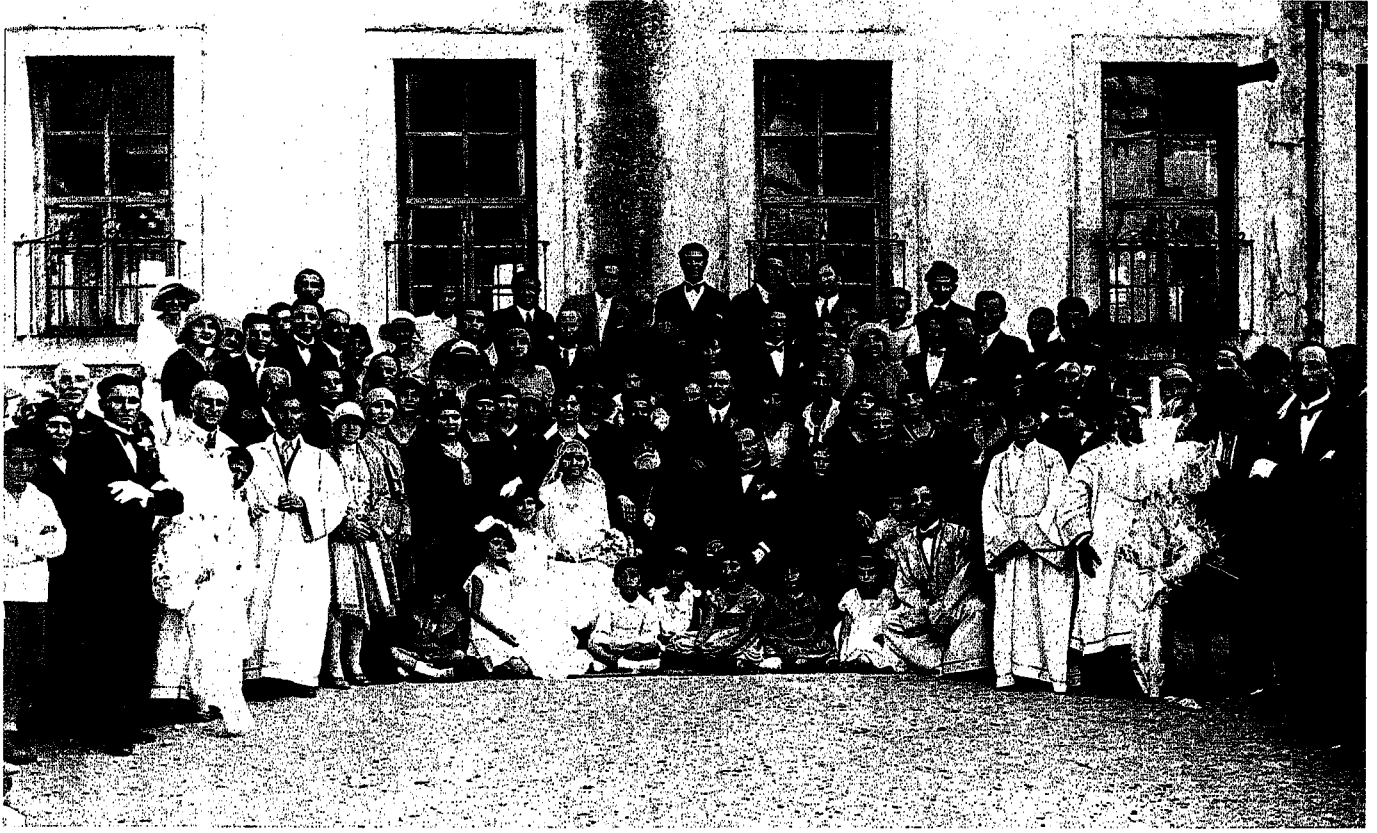
Ramazan ayında İstanbul çocukları yer mahyaları kurarlardı. Topladıkları büyük midye kabuklarının içine zeytinyağı koyarlar ve pamuktan yaptıkları fitilleri yakarak midyeleri adeta

küçük bir kandil haline getirirlerdi. Cami ve mescit avlularına çiçek, gemi, top gibi şekillerde mahyalar kurar, teravih namazına gelenlerden "yağ parası", "mahya bahşişi" toplarlardı.

EĞİTİM, MAHALLE MEKTEBİ

Osmanlı'da eğitim mecburiyeti ilk olarak İstanbul'da 1824 yılında yayımlanan bir fermanla gerçekleştirilmiştir. İstanbul'da eğitime, resmen mecburi olmadan önce de önem verilirdi. Tahsil ve terbiyenin ilk maddesi "Hocaya hürmet etmeyen zelil olur" hikmetine bağlı olma idi. Hoca, mahallelerden daima hürmet görürdü. İstanbul'un en eski mahalle mekteplerinden Küçükpiyale'deki Abdulkadir Çavuş Mektebi ve geceli mekteplerin ilklerinden olan Darüşşafaka mahalle mektepleri eğitim için en gözde mekteplerdendi.

Çocuk okula adeta bir merasimle başlardı. Buna "âmin alayı" denirdi. Çocuk mektebe başlamadan Çarşı'ya gidilip alışveriş yapılır; yeni elbiseler, gıcır gıcır potinler alınır, altın, nazarlıklı fesler takılır, yan tarafına sırmalı cüz kesesi asılırdı. Çocuğun mektepte oturacağı minder de evden götürülürdü.

Samatya'da bir Rum düğünü, 1928. (Foto Psalty)

Âmin alayı yapılmadan bir gün önce çocuğun başlayacağı mektebin hocasına haber verilirdi, yine bir gün önce çocuk hamama götürülüp yıkanırđı.

Âmin alayı yapılacağı gün mektepte de hazırlıklar olur, âmin alayı için çocuklar yeni ve güzel kıyafetlerini giyer, o gün cüzler ve cüz keseleri getirilmez, âmin alayından sonra mektep paydos edilirdi. Âmin alayı kalabalık olurdu. Ahmed Rasim kendisi için yapılan âmin alayına en az yüz kişinin katıldığını ifade eder. Âmin alayında önce kalfa ve beraberindeki ilahiciler ilahi okur sonra âminciler bir hengâme koparırdı. Ardından hoca veya şeyh efendi dua eder, çocuklar üç defa âmin derdi. Âmin alayı bir semtte o zaman için bir temaşa hadisesiydi. Bu durum kadınlar ve kızlar için sokağa çıkma bahanesiydi. Ayrıca insanlar hayırlı olacak çocukların âminlerinde meleklerin de bulunacağına ve âminde bulunmanın sevap olduğuna inanırlardı.

Mektebe yeni başlayan çocuğa mektepte üç gün diğer çocuklardan farklı davranılırdı. Çocuk kalfanın yanında oturur, dersini verdikten sonra diğer çocuklardan bir saat evvel öğle yemeği ve ikindi azadı için eve gönderilirdi. Kabiliyet ve isteğine göre eğitim hayatı mahalle mektebi sonrası da devam ederdi.

EVLİLİKLER

İstanbul'da evlilik kararı sadece görüclük yoluyla olmazdı, hamamlar, düğünler, hatta türlü bahanelerle çat kapı evlere girmelerle kız beğenilebilirdi. Bunu bilen kız anneleri, kızlarını derli toplu olmaya alıştıırırlardı. Bir kahve içme bahanesiyle evlere yapılan ziyaretle kız tanınmaya gayret edilirdi. Kızı güldürmeye çalışıp dişlerini görmeye çalışmak, yanğından öpüp ağzının kokup kokmadığına bakmak gibi yollar denenirdi. İkinci defa aynı yere gidilmesi kızın beğenildiğini gösterirdi. Kız tarafı da görüclüleri beğenip beğenmediğini ayakkabılarını çevirme yönüyle anlatırdı. Ayakkabılar kapıyı gösteriyorsa bir daha gelmemeleri gerektiğine dair işaret olurdu. Kız tarafı da görüclüleri beğendiyse hemen onay vermez, "kısmetse olur" derdi. Erkeğin kumara, içkiye ve kadına ilgisinin olmaması aranırdı. Söz kesimi olduğunda nikâh, düğün tarihleri, çeyiz konuşulur, kıza göre yüzük ölçüsü ve ayakkabı ölçüsü alınırdı. Nişanlılık dönemi seyrek görüşüldüğü için, kız ve erkeğin birbirlerini tanımalarından ziyade nikâh ve düğün hazırlığı için yetecek bir süreden ibaretti. Dinî nikâhta kızın kendisi değil, vekili bulunurdu, gelin hamamı, kına gecesi, yüz yazısı, paça günü aşamalarıyla düğün

İstanbul'da köşkte aile hayatı (Cengiz Kahraman Arşivi)

olurdu. Erkekler ve kadınlar ayrı ayrı eğlenirlerdi. Davetlilere mükellef sofralarla akşam yemeği ikram edilir, güvey alayı tertip edilir, erkekler yatsı namazından geldikten sonra “gerdek” olurdu.

ÖLÜM

“Üç gün yatak, dördüncü toprak” dileğiyle, “Allah, imandan Kur’andan ayırmasın” duasıyla ve sıralı ölüm arzusuyla karşılaşırıldı ölüm. Ölüm hali yaklaştığında hastanın başında Kur’an okunur ve hastanın kelime-i şahadet getirmesi istenirdi. Ölüm gerçekleştiğinde, cenazenin gözleri kapatılır, çenesi bağlanır ve sağ yanı kibleye gelecek şekilde yatması sağlanırdı. Cenaze en kısa zamanda defnedilmeye çalışılırdı. Ölü evinde üstü açık su bırakılmaz, bütün sular dökülürdü. Mümkünse ev, değilse cenazenin bulunduğu oda badana yapılırdı. Komşular cenaze evine en az üç gün süreyle yemek hazırlar getirirlerdi. Ölünün kimlik kartı denilebilecek mezar taşları hazırlanırdı. Kişinin mesleğini, cinsiyetini, rütbesini hatta yaşını anlatan mezar taşlarında ölenin bilgilerinden çok kalanlara nasihat olacak, bir kısmı manzum olan sözler yazılırdı, ölüm tarihi ve fatiha isteğinden başka.

HALK HEKİMLİĞİ, ATTARLAR

Güzel kokular, tıbbi ecza, misk ve bahar dahil olarak iğneden ipliğe her türlü şey satan esnafa attar denirdi, halk ağzında da aktar. Eczaneler yokken attarlar eczanelerin yerini tutardı, eczaneler ortaya çıktıktan sonra da attarlar var olmaya devam etti. En vukufu ve zenginleri Mısır Çarşısı’ndaydı. Küçük attarlarla kökçüler de mallarını Mısır Çarşılılardan tedarik ederlerdi. Zamanla Beyazıt, Çemberlitaş ve Kapalıçarşı civarında yer bulan pek az sayıda erbap kalmıştır. Eski attarlar ilaç tertip ederlerdi. İlaç yapılacak ot, kök ve yaprakları çok iyi tanırılar, bunların toplanma, kurutulma ve muhafazaları hakkında sağlam bir bilgi ve ihtisas sahibiydiler. Şuruplar, macunlar, merhemler, kokulu ve devalı sular, tiryaklar, haplar, afrodizyak ilaçlar yaparlardı. Dardağan darısı, yılan suyu, yılan gömleği, hamamiye, tamamiye, safayı mülk vesaire gibi hastanın sadece maneviyatını kuvvetlendiren hazır yapılmış ilaçlar da bulundurulardı.

Mahalle attarlarında ev ilaçları, boyalar, hatta çocuk oyuncakları da satılırdı. 20. yüzyılın başlarından itibaren memlekette doktorluk ve eczacılık yayılmaya başlayıp eczanelerin yanı başında açılan makyaj malzemesi satan parfümeriler çoğalıncaya attarlık bir dönem kârlı bir meslek olmaktan çıkmıştır.

GIYİM-KUŞAM

İstanbul'da giyim kuşam da adeta kimlik kartıdır. Farklı dinlerden, sosyal tabakalardan ve mesleklerden insanlar giyimleriyle ayırt edilirdi. Müslüman olanlarla olmayanların giyecekleri ayakkabıların, çizmelerin rengi aynı olamazdı, hatta hamam peştamalları bile başka başka idi. Herkesin işine gücüne uygun kıyafet ile dolaşması için Bostancıbaşı'na, İstanbul Kadısına, Sekbanbaşı'ya, Subaşı'ya ve başkaca ilgili mülki amirlere fermanlar yazılmıştır. Kıyafet, Osmanlı İstanbulu'nda din, sosyal statü, mesleki hayat ve hiyerarşik yapılanmada önemli bir belirleyici olmuştur.

Çardak Çorbacısı Galatalı Hüseyin Ağa'nın dilinden, zamanın ustalarının adlarının da yer aldığı giyim kuşam tasviri: "Çakşırı muglim Deli Abdi'den / Yemenisi Galatalı Fehmi'den / Helâli gömleği Koca Ammi'den / Şâhin baş da Cezâyir'in fesidir."

MESİRE YERLERİ, MESİRE SOSYALLİĞİ

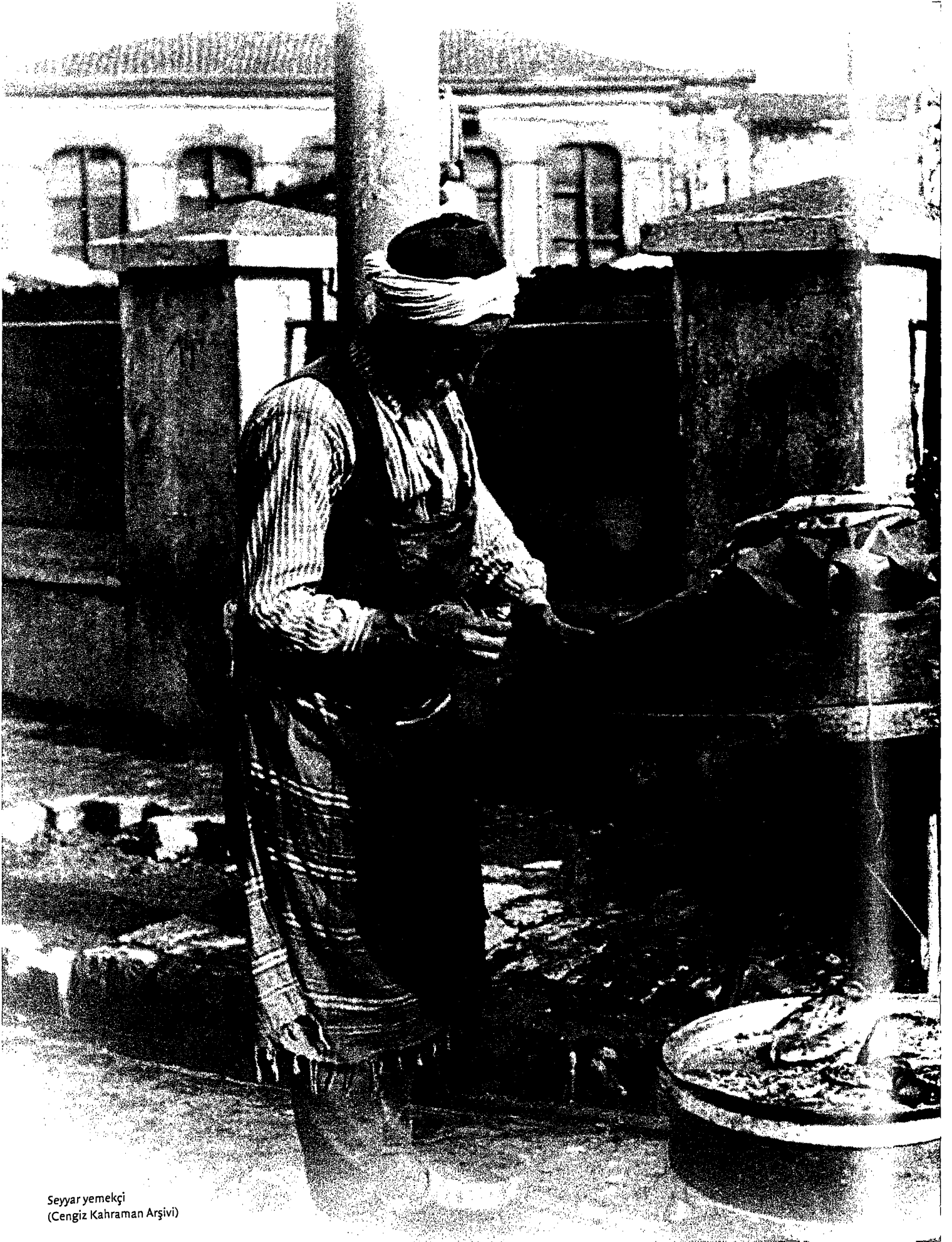
Âli Bahadır Bağları, Eyüp'ün kuzeyinde bulunan bir kuyu ve mesire olan Cankuyusu, Kâğıthane, Silahtarağa, Aynalık-

vak, Karaağaç, Boğaziçi'nde Sarıyer sularının en şöhretlilerinden Çırcır Suyu, Çırpıcı Çayırı, İhlamur, Fulya Tarlasıyla Beykoz Çayırı, Kalender, Sultaniye, Çubuklu, Göksu, Küçük-su, Çamlıca, Fenerbahçe, Haydarpaşa, Bağlarbaşı, Fıstıklı, Mihrabat Kavacık... Rumeli ve Anadolu yakasındaki belli başlı mesire yerleriydi. Mesire hayatı Hıdrellez'le açılırdı, Bahriye Çiftetellisi, bilhassa Kâğıthane eğlencelerinin vazgeçilmez bestelerindendi. Mesireler sadece günübürlük olabildiği gibi belli esnaf grupları örneğinde olduğu gibi haftalarca da sürdürülebilmekteydi.

Mesirelerde kuzu söğüşü, yaprak dolması, sütlü irmik helvası en çok sevilen yemeklerdi. Türlü yemişçiler, su muhallebicileri, dondurmacılar da mesire yerlerinden eksik olmazlardı. Müzikli eğlenceler, türlü oyunlar, hoşça vakit geçirmeler demekti mesireye gitmek, genç kızlar ve erkekler içinse buluşma fırsatı. Gençlerin piyasa yerlerinde ve bilhassa mesirelerde konuşma fırsatı bulamadıklarında işaret diline başvurdıkları görülmektedir. İşaretlerin anlamları matbada basılmazdı, el altından gençler birbirlerine dağıtırlardı, işaretleri aile büyüklerinden saklayan genç, gece hangi işaretin ne anlama geldiğini ezberlerdi. Şemsiye işareti: Eğer kadın erkeği görüp de şemsiyesini açıp kaparsa "Gece gel" demektir. Tespih işareti: Erkek veya kadın tespih çevirirse "Seni

Mesire yerinde eğlenenler, Melling.

Seyyar yemekçi
(Cengiz Kahraman Arşivi)

Osmanlı Sarayı'nda törensel bir yemeği tasvir eden minyatürden ayrıntı

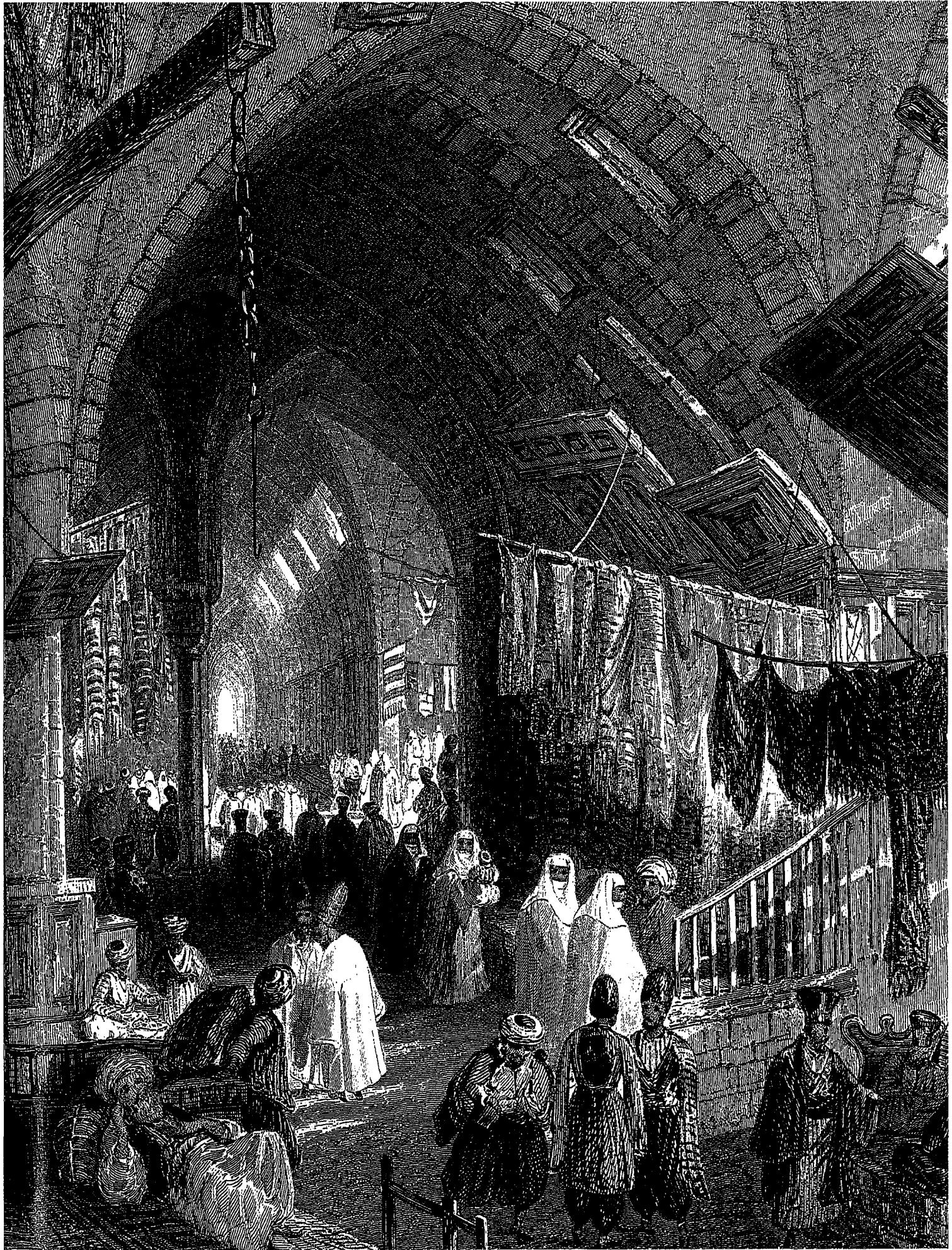
parmağa takmak kısmet olsun” demektir. El ile işaret: Erkek uzaktan işaret ederken başka kimsenin gördüğünü fark eden kız yüzünü siler. Fes ile işaret: Erkek, fesini tutup birkaç defa başına koyup çıkarırsa “Sıklet veriyorsun, bu kadar naz yeter, of” demektir.

BESLENME, YEME-İÇME

İstanbul mutfağı Anadolu, Rumeli, Bizans ve Arap mutfağını birleştirmiştir. İstanbul'da yaşayan her kültür, mutfağa katkı sağlamıştır. Saray yemekleriyle evlerde yenen yemekler aynı değilse de benzerdi. Şenliklerde halka açılan sofralarla saray ve halk buluşmuş olurdu. Özellikle Hıdrellez'de ve yazın mesirelerde süt kuzuları tercih edilirdi. İstanbul mutfağında balıktan ziyade et tercih edilirken sığır eti yerine de kuzu ve koyun eti öncelikliydi. Çorbaların her türlü, balık, patlıcan yemekleri, pilavlar sofraların vazgeçilmezleri arasındaydı. Börekler, çörekler, simitler, gevrekler, gözlemeler, bazlamalar başta ol-

mak üzere hamur işleri pek sevilirdi. Süt ve süt ürünlerinin İstanbul mutfağında özel bir yeri vardı. Süt tatlılarından başka baklavalara, kadayıflara; adına sohbetler, meclisler kurulmuş olan helvalar da ağızları tatlandırır, muhabbetleri koyulaştırırdı. Meyve ve çiçeklerinden yapılan envai çeşit içeceklerden şuruplar, şerbetler yaygındı. Sindirim zorluğu çekenlerle hafif suyu seçenlerin sofrasında Karakulak suyu olurdu, Çırcır, Hünkâr, Taşdelen, Sırmakeş suları da aranan sular arasındaydı. Özellikle Ramazan ayında iftar davetleri ve diğer zamanlardaki davet sofraları çok daha zengindi.

Zengin yemek kültürünün gereği olarak kasaplardan fırıncılara, suculardan unculara, bakliyatçılardan nakliyatçılara kadar pek çok esnaf sınıfı ortaya çıkmıştır. Yemeklik malzemenin sağlanması, saklanması, ikram edilmesi için kullanılacak malzemeyi yapan ve satan esnafı da düşününce beslenme unsurunun hizmet verenlerin kurumsallaşmasındaki rolü daha iyi anlaşılabilir. Cevizi, fasulyesi ve paçasıyla Beykoz, simidiyle Beylerbeyi, bozasıyla Vefa, kirazı ve bademiyle Çengelköy, kaymağı ve kebapıyla Eyüp, aranan yerlerdi.

Dondurmacı (Cengiz Kahraman Arşivi)

Macuncu (Cengiz Kahraman Arşivi)

ALİŞVERİŞ, TİCARET

Yiyecek ve içecek maddelerinin toptan satışının yapıldığı Unkapı, Yağkapı, Balkapı gibi kapanlar, ticaret erbabının ve seyyahların mecburi uğrakları olan han ve kervansaraylar, aynı tip mal satan sıra sıra dükkânlardan oluşmuş arastalar, kumaş, mücevher, silah vb değerli malların alım satımının yapıldığı bedestenler, açık ve kapalı çarşılar, pazarlar ve seyyar esnaf, İstanbullunun alışverişini sağlardı.

Kapan ticareti devletin özel iznine tabi idi ve 1839'a kadar bu izin sadece Müslüman tüccarlara verilmişti. İstanbul'a mal getirmek isteyen ve toptancılık yapacak olan gayri Müslimler de ancak Müslüman bir ortak bularak toptan ticaret yapabilirlerdi. Ticaret yolları üzerinde zamanının ulaşım vasıtalarıyla gün ışığının var olduğu süre içinde ulaşılacak mesafeler arasında mutlaka bulunan han ve kervansaraylar İstanbul'da Eminönü-Unkapı, Beyazıt-Sultanhamam, Beyazıt-Aksaray arasında yer almaktaydı. Çoğunlukla vakıflara gelir sağlamak amacıyla yapılmış hanlar ve kervansaraylarda parasız kalanların barınması sağlanırdı, hatta sadece ihtiyaç sahiplerinin kalabilmesi için yapılmış, Üsküdar Balaban İskelesi yakınındaki han örneğinde olduğu gibi han-ı sebil denilen hanlar da inşa edilmişti.

Başlangıçta seferlerde ordunun geçeceği yol üzerinde büyük şehirlerde kurulmuş olan arastalar, zamanla aynı tipte çeşitliliği artmış ve sivilere de hizmet veren bir yapıya bürünmüştür. Genellikle camilere vakıf olarak kurulurlardı. Bedesten-i atik ve cevahir bedesteni bugünkü Kapalıçarşı'nın çekirdeğini oluşturmuştur. Bedestenlerde emanet edilen değerli eşyayı saklamak üzere duvar içinde ve toprak altında mahzenler bulunurdu. Gündüz sekilerde sergilenen mallar akşamları duvarlardaki dolaplara kaldırılırdı. Bu sebeple bedestenlerdeki dükkânlar, "dolap" diye anılırdı. Bedestende dolap sahibi olmak bir esnafın ulaşabileceği en yüksek aşama idi. Kapalıçarşı başta olmak üzere bulundukları semte veya hizmet sundukları sektöre göre adlandırılan çarşılar, sur içi İstanbul'u başta olmak üzere büyük merkezlerde yer almışlardı. Geçici satış yeri olarak kurulan pazarların en eskileri Çarşamba pazarı ve Perşembe pazarıdır ve semtlere adlarını vermişlerdir. Dükkân ve çarşılar göre çok daha ucuza mal ve hizmet alınabilen pazarlar her kadılık bölgesinde kurulmuştur. Günlük ihtiyacın hemen her türlüşünü karşılayan seyyar satıcılar da İstanbullunun ayağına gelen hizmet olmanın ötesinde sokakların renk ve ses cümbüşüyü.

SEYYAR SATICILAR

İstanbul'un kendine mahsus seyyar satıcıları vardı. Evliya Çelebi'nin "Alıcı-balcılar" diye tanıttığı bir grup seyyar esnaf balmumunu bal ile ezerek macun haline getirdikten sonra kumru ve güvercin yahut içine biraz boya katarak tutukuşu yapar ve cami avlularında kurulan Ramazan sergilerinde, bilhassa bayram yerlerinde çocuklara "Aliciğim! ...Balçık" diye satarlardı.

"Alıyorum!" İstanbul sokaklarındaki seyyar esnafın eski ve hırdavat alıcıların kendilerine mahsus bir kelimesidir "alıyorum". "Alıyorum"dan önce akla gelen her şey gelebilir: Eskiler alıyorum, elbiseler alıyorum, yün alıyorum, şişeler alıyorum... Aldıkları karşılığında çoğunlukla para yerine çamaşır sepeti, çamaşır mandalı, küçük tabure, hasır kanepe vermeyi tercih ederlerdi.

Taşı topağı altın diyerek İstanbul'da rızkını aramaya gelen ayak esnafından hiç kimse aç kalmamıştır. Türk, Ermeni, Rum ve Yahudilerden ağızlıkçılar; çoğunluğu Yahudi olan, madeni eşyaları parlatan Arınacılar; Aşureciler, Ayak Berberleri, Ayak Fotoğrafçıları, Aynacılar; külhane, bıçkın sınıfından Balıkçılar; Bayram tebrikçileri, Bileğiciler; Meşrutiyet'e kadar tamamı Arnavutlardan oluşan Bozacılar, Kastamonulu Börekçiler, Arnavut Ciğerciler, Paçacılar, Çıracılar, Şarkı ve Kantocular, Demirhindiciler, Destancılar, Dondurmacılar, Hallaçlar, Ka-

dayıfçılar... Macuncular, "On paraya bir tabak / İnanmazsan ye de bak" sesleriyle İstanbulluya hitap ederlerdi, evinden çıkmadan Manav da ayağına gelirdi İstanbullunun, Ocak süpürücüsü, Pekmezciler, Palamut ve Torikçiler, Sakalar, Simitçiler, Sütçüler, Şam tatlıcıları da gelirdi. Kendilerine mahsus seslerle gelirdi satıcılar, ne söylediğinden çok nasıl seslendikleriyle tanınırlardı pek çoğu. "Kalaycı", cıyak cıyak, "ketenhelvam" yanık yanık, "simitçi" yıvışık yıvışık söylenirdi.

Tahin helvacılar, "Helva beyaz ne beyaz / Sılaya varayın bu yaz" bağırımları arasında ticaretlerini yaparlardı. Turşucuların kantoları vardı: "Biber turşusu yaparım / Sokakları gezmek kârım / Lahana patlıcan katarım / Domates, salatalık satarım / Lahana biber turşusu / Hani ya bunun ekşisi" şeklinde kantolar plaklara okunmuştu. Kunduracı sanatkarların en fakirlerinden olan eskiciler, genellikle çarşı hamamlarının önünde dururlardı. Hamama yıkanmaya gelen ve belki de başka pabucu olmayanların yırtık söküklerini diker ve hamam çıkışına pabuçları yetiştirirlerdi.

ULAŞIM, VASITALAR

İstanbul'da bir yerden bir yere ulaşmanın en yaygın ve kolay şekli yaya olarak yol almaktı. Vasita yokluğundan ziyade, uygulanan yasaklar ve sınırlamalar bunu mecbur kılıyordu.

Kâğıthane'de kayıklar (Cengiz Kahraman Arşivi)

şehir içinde Müslümanlar arasında dahi ata binme yasağı-
nın ancak 17. yüzyılın başlarında kaldırıldığı düşünülünce,
aslında ulaşım için yürümekten başka yol olmadığı anlaşılır.
İstanbul'un iki kıyısı arasında kayıklar deniz ulaşımı vası-
taları olmuştur. Mesire yerleri gibi uzakça mesafelere öküz
arabaları ve atlı arabalarla ulaşılmıştır. 19. yüzyılın ilk yarı-
sında bile atlı tramvayların önünde yol açan ve koşturanların
olması, aslında bu vasıtaların da yayalardan çok hızlı yol ala-
madığını gösterir. İstanbul'un dar ve yokuşlu yolları da hız-
lı ulaşımın önünde engel olagelmıştır. Atlı arabalar, ulaşım
sağlamanın yanında keyif sürmenin, zenginlik ve statünün
göstergesi olarak yol almışlardır. İstanbul'da kibar ve ricalin
özel binek arabalarıyla dolaşmaları II. Mahmud döneminde
(1808-1839) yaygınlaşmıştır. Hinto (karoça), koçu, kupa, fay-
ton, lando gibi çeşitleri bulunan binek arabalarının yanında
yaylı araba, muhacir arabası, sııklı araba tipinde yük araba-
ları, özel arabalarla birlikte kira arabaları ulaşımında hizmet
vermişlerdir.

EDEBİYAT, ÂŞIK EDEBİYATI

İstanbul, tarih boyunca âşık edebiyatı için önemli merkezler-
den biri olmuştur. Yeniçeri, sipahi ve benzeri asker ocakla-
rında büyük âşıklar yetişmiştir. Ayrıca Anadolu'da yetişmiş
âşıklar İstanbul'a gelmişler, kendilerine yer edinmeye çalış-
mışlardır. Âşıkları himaye eden, sefere çıkarken yanlarına
âşıkları da alan padişahlar da savaşların sıkıntılarının, zafer
sevinçlerinin destanlarla işlenmesine meydan vermişlerdir.
Ali Ufkî'nin Mecmua-i Saz ü Söz'ünde 16. ve 17. yüzyılda ya-
şamış pek çok âşğın şiirlerine yer verilir. 17. yüzyılda Âşık,
Kâtibi, Kuloğlu ve Kayıkçı Kul Mustafa gibi ünlü âşıkların ya-
şadığı bir şehirdir İstanbul. Evliya Çelebi, İstanbul'da çoğür
çalmada usta saz şairlerinin şöhretlerinden bahseder.

İstanbul şairsiz değildi. İstanbullu Âşık Hüseyin, 1834-
1861 yılları arasında Tavukpazarı'nda âşıklara reislik yapmış
olan âşıklardandı. 19. yüzyılın son çeyreğinde doğmuş Âşık
Cemal ya da nam-ı diğer Tektelli Saz Şairi Cemal, "Gönül bir,
dost bir, Allah bir" deyip kendisine hediye edilen sazın dört
telini koparmış ve İstanbul kahvehanelerinde dolaşıp şiirler
söylemiştir. Azbî Baba, 19. yüzyılda yaşamış İstanbullu Bek-
taşi saz şairidir. Beşiktaşlı Gedai, 19. yüzyılın ikinci yarısında
yaşamış Sultan Abdülaziz'in (1861-1876) teveccühünü kazan-
mış ve sarayda yapılan fasıllarda reislik görevi üstlenmiş bir
şairdi. Üsküdarlı Râzî ile Üsküdarlı Vâsıf Hoca, destanlarıyla
şöhret bulmuşlardır. Merdivenköylü halk şairi Tevfik Kar-
kan, asıl adı Mustafa olan Dertli, nefes türündeki şiirlerinde
İslam mistisizmi ve ayrıca İstanbul kültürünü yoğun şekilde

işlemişti. 19. yüzyıl başlarında Aksaray'da yaşamış olan Bek-
taşi şairi Esad Baba yine İstanbullu şairlerdendi.

İstanbullu olanların yanında İstanbul'a gelip bir müddet
kalan saz şairlerinin İstanbul'un kendi devirlerindeki duru-
munu anlatan eserler verdiklerini biliyoruz. 17. yüzyıl Ermeni
saz şairlerinden Aznavuroğlu, 17. yüzyıl sonları ile 18. yüzyıl
başlarında yaşamış Levnî, 18. yüzyıl şairlerinden Abdî, İstan-
bul üzerine şiirler söylemiş ve yazmışlardır. Nigârî, Şem'î,
Sürurî, Talibî, Fedâî gibi âşıklar İstanbul'da bulunmuş ve
İstanbul'u anlatmışlardır. Dertli ilk gelişinde, gençliğinde
değilse de sonradan İstanbul'da âşıklığının zirvesini gör-
müştür. Bayburtlu Zihni ile Tavukpazarı'ndaki âşıklar cem-
iyetine altı ay kadar reislik yapmış olan Erzurumlu Emrah
da İstanbul âşık edebiyatında anılması gereken isimlerden-
dir. 19. yüzyılda saray tarafından da himaye gören âşıklar,
Çemberlitaş'taki Tavukpazarı'nda bulunan kahvehaneleri
merkez edinmişler, kibar konakları, meyhaneler ve bozaha-
nelere kadar uzanan mekânlarda sanatlarını icra etme fırsatı
bulmuşlardır. II. Mahmud döneminde (1808-1839) âşıklık sa-
natı, teşkilatlanmış bir sanat olarak karşımıza çıkar. 19. yüz-
yıl, şöhret değilse de sayı bakımından âşıkların İstanbul'da
altın çağlarındandır. Bu yüzyılda İstanbullu ya da İstanbul'a
gelip burada bir müddet kalmış pek çok âşık vardır.

Karapınarlı Dilaver Ağa, memleketi Konya'dan pek erken
yaşta öksüz ve yetim olarak çıkmış, hamisinin yanından ka-
çarak 19. yüzyılın sonlarında İstanbul'a gelmiş bir şairdir.
Koşma biçimindeki şiirleriyle tanınmıştır. Feryâdî, 19. yüz-
yıl sonlarında yaşamış Bektaşî saz şairidir. İstanbul'a bir vali
paşanın uşağı olarak gelmiş, Tophane'de kahveci çıraklığı
yapmış, esrara alışıp sefil olmuş ve genç yaşta İstanbul'da
ölmüştür. Hasankaleli Âşık Dursun, 19. yüzyılın sonlarında
yaşamıştır. İstanbul'a genç yaşında gelen âşık, kısa süren öm-
rünün sonuna kadar burada kalmış, Üsküdar'da ölmüştür.
Sivaslı Kara Dumrul, 19. yüzyılın sonlarında yaşamış bir şa-
irdir. İstanbul'da bir sene kadar kalmıştır ve Tophane'de Kı-
lıçalıpaşa Hamamı'nda natırlık yapmıştır. Tokatlı Âşık Fahri,
19. yüzyılın sonlarında İstanbul'a gelmiş, hanlarda, bekâr
odalarında hayat sürmüş ve defter-i aşk tomarını İstanbul'da
dörmüştür. Galata hayatıyla ilgili destanı bulunan Erzurum-
lu İbrahim, esir hanı ve pazarı hakkında destanı olan Âşık
Figanî, 19. yüzyıl sonlarında yaşamış, şiirlerinde İstanbul ka-
yıkçılarının hayatı ve İstanbul'un sahilleri başta olmak üzere
türlü ayrıntılara yer vermiş Tophane İskeleyi kayıkçılarından
Eşref Dayı, 19. yüzyılın sonlarında Merdivenköyü'ndeki Şah-
kulu Tekkesi'ne bağlı olarak yaşamış Bektaşî şair Âşık Garib,
yine Bektaşî olan Erzurumlu Gazali, 19. yüzyılın sonlarında
İstanbul'da yaşamış şairlerdendirler. 20. yüzyıl şairlerinden
olup Tokat taraflarından gelen, İstanbul ağzı ile konuşan,

Göztepe fırınında pişiricilik yapmış olan Ahmed Doruk ve daha niceleri İstanbul'da hayat ve sanatlarını devam ettirme yolunda olmuşlardır.

Türkler dışında gayri Müslimlerden, özellikle de Ermenilerden yetişen pek çok âşık da İstanbul'u mesken tutmuştur, Aşuğ Harabat Haçik gibi. 19. yüzyılın ilk yarısında Ermeni harfleriyle Türkçe olarak *Hûbân-ı Canım İstanbul* adında bir eser vermiş olan Ferhadi, aslen Kayserili olup genç yaşlarında İstanbul'a gelerek sıvacılık mesleğiyle meşgul olmuş 19. yüzyıl Ermeni âşıklarındandır, Âşık Sıvacı Kalust olarak da tanınmış Dedeyan da.

Yirminci yüzyılın ilk yarısında Üsküdar'da amelelik yapmış olan, aslen Tokatlı, dilsiz bir âşık olan Tutuk Fevzi'nin destanından anladığımız kadarıyla, taşı toprağı altın bilinecek gelinmiş İstanbul'da hiçbir şairin kaderi gülmemiştir. Türküler, destanlar yazmış, saz çalmış Fevzi'nin, Vâsıf Hiç'e yazarak verdiği destandan: "Yüz karası kaçırdı beni böyle gurbete / Katlandım yoksulluğa türlü cefa mihnete / Bir lokma rızık için bakın şu kıyafete / Kum küfesi altında iki bükülmüştür belim".

MUAMMA, ASKI

Saz şairlerinin devam ettikleri kahvehanelerde tertip edilen manzum muamma müsabakasını kazananlara kılıç, tabanca, şal, elbiselik kumaş vb hediye ve mükâfatlar verilirdi. Bu hediyeler ve mükâfatlar, çözülmesi istenilen manzume ile beraber kahvehanenin duvarına asılırdı. Muammayı çözen ve muamma sahibini mat eden askıyı alabilirdi. Demirkapı ve Çemberlitaş'taki kahvehaneler muamma kahvehanelerinin başında gelirdi. Bazen askı, eşya yerine müşterilerden toplanan para olurdu. Muamma örneği:

"At 'alem'in 'mim'ini / Getir 'Yâhu' başına / Adı çıkar âşıkın / 'Âhu' kaçır dağ başına." Bu muammanın çözümünün Ali olduğunu araba sürücülüğü yapan tulumbacı-mânici Perişan Ali bulmuştur: "Bir garibim adaşım / Askı almak mura-dım / Civan zülfü boynumda / Âşık Alidir adım."

DESTAN, DESTANCILAR

İstanbul, 16. ve özellikle de 17. yüzyıldan itibaren âşıkların büyük ilgi gösterdikleri bir şehirdir. Destan da âşık şiirinde en geniş konu çerçevesine sahip türlerden biridir. İstanbul üzerine yazılmış destanların en eskisi bugünkü bilgilere göre Aznavuroğlu tarafından 1660'taki yangınla ilgili destandır. Tarihî ve siyasi olaylar, yangın ve deprem gibi afetler, cinayet,

esir ticareti, esnaflar, esrarkeşler, semtler, çarşılar, hamam ve benzeri yapılar, İstanbul'un günlük hayatında, uygunsuz takımından yosma kadının evine gizlice erkek alması ve zamparası ile beraber mahalle halkı tarafından basılmasını konu edinen baskınlar, türlü aşk maceraları, yatılı kışla ve okul hayatı, karı koca hayatı, bekâr hayatı, esnaf hayatı, kabada-yı, bıçkın hayatı ve hayata dair ne varsa destanla söylenmiş, İstanbul'da yaşanmış acı tatlı bütün olaylar, şairler için zengin destan konuları olmuştur.

On yedinci yüzyılın yeniçeri âşıklarından Kayıkçı Kul Mustafa, Kâtibi, Kuloğlu doğrudan İstanbul üzerine şiirler söylememiş olsalar da padişahların savaşlarından, kazanılan zaferlerden söz etmişlerdir. 17. yüzyıl şairlerinden Âşık Ömer, bütününü İstanbul'u anlatan ilk destanın sahibidir. IV. Mehmed'in tahttan indirilmesi (1687) üzerine Afife Kadın tarafından yazılan destan, İstanbul halkı arasında ilgi uyandırmıştır. Abdî, Ermeni asıllı âşıklardan Bedros ve Ceryanoğlu İstanbul'un güzellikleri ve İstanbul'da yaşanan deprem gibi tabii afetlerle ilgili destanlar söylemişlerdir. Nigârî ve Derviş Osman, Kabakçı Mustafa Ayaklanması üzerine, Ispartalı Seyranî, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması üzerine, İstanbullu Gülzarî, II. Mahmud'un ölümü (1839) üzerine destanlar söylemişlerdir. Tanzimat'ın ilanı Şevkî mahlaslı bir âşığın destanına konu olmuş, Sultan Abdülaziz'in ölümünden (1876) sorumlu tuttuğu devlet adamlarını öldürmek için Mithat Paşa'nın konağını basan Çerkez Hasan'ın yaptıkları Ahmed Hayret Dağıstanî'nin destanlarında işlenmiştir. Tulumbacılar, mâni dışında en çok destan türüne ilgi göstermişler, tulumbacı cinayetleri de destan olmuştur. Böylece, kişiye özel sipariş usulüyle para karşılığı destanlar da yazmış olan Üsküdarlı Vâsıf Hoca ve yine Üsküdarlı olan Âşık Râzi, pek çok destan yazmışlardı. Tulumbacı Toygarlı Rızanın Destanı, Hacı Rızanın Destanı, Tulumbacı Bahaeddin Destanı, Tulumbacı Kafesçi Ahmed Bedri'nin Destanı, hep tulumbacılar için yazılmış olan destanlardandır.

Âşık tarzı destan türü İstanbul'da 19. yüzyılda destan söyleyen, yazan ve satanları içine alacak genişlikte, destancılık meslek dalını oluşturacak derecede gelişme göstermiş, başka şehirlere de yayılmıştır. Gazetelerin haberleşme ve bilgilendirme aracı olarak özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında yaygınlık kazanması, buna benzer bir görev üstlenen âşıkların destan türüne daha da ağırlık vermeleri sonucunu doğurmuştur. İstanbul'da gezici gazete satıcılarının öncülüğünü yapmış olan destan satıcıları yanık sesli, başıboş ve gösterişli gençler arasından çıkardı. Bu gençler, tek yaprak üzerine basılmış bir deste destanı kalabalık yerlerde yüksek sesle tanıtıp yanık yanık okuyarak başlarına biriken meraklılara satarlardı. Kolunda beyaz, sarı, pembe, yeşil gazete ya

da helvacı kâğıdına basılmış destan yaprakları ile destan satıcılarına Galata Köprüsü'nün üstünde, Yenıcamı'nın arkasında, Mahmutpaşa Yokuşu'nda, Kapalıçarşı'da, Bitpazarı'nda, Balıkpazarı'nda, Galata, Tophane ve Beyoğlu gibi külhanbeylerinin, ayaktakımının uğrak yerlerinde ve tabii ki meyhanesi bol semtlerin her yerinde rastlamak mümkündür. Çoğunlukla tek yaprak olan destanlar, dört, sekiz ve hatta on altı sayfa olarak da basılabilir.

Beşiktaşlı Gedaî ve onun gibi baskın destanları yazmış olan Üsküdarlı Âşık Râzi, Eyüplü Mustafa Şükrü, Yeniçerilerin Çardak İskeleyi Kolluğu Çorbacısı Hamıacı Kurdoğlu Cafer tarafından yetiştirilmiş ve destan mecmuası sahibi olmuş Galatalı Hüseyin Ağa, Üsküdarlı Vâsıf Hoca (Vâsıf Hiç), Vodinalı H. Remzi, on dokuz dörtlükten ibaret meslek destanı da yazmış olan Şehreminli Destancı Behçet, Destancı Edhem, Bitlisli Ali Çamış Ağa, Mehmed Kemali, Mehmed Safvet, Âşık Serkis ve Nâmî, Bidârî, Lisânî gibi Ermeni âşıklar, Samsunlu Hâki, İstanbul Çarşısı Kalpakçıbaşı Destanı ile hatırlanan Segâhî, 20. yüzyılın ilkyarısında yaşamış ve İstanbul'daki büyük olaylarla ilgili destanlar yazmış olan Kemal Bülbül Kavaklıoğlu destan türünde İstanbul kültürüne dair önemli eserler vermiş olan belli başlı destancı şairlerdir.

EFSA NELER

Anonim halk edebiyatı nesir türlerinden biri olan “efsane” terimi, dilimize Farsçadan girmiştir. Batı dillerinde Latince “legendus” kökünden çıkan “legenda, legend, leggenda, leyenda” vb kelimeler, efsane kavramının karşılığı olarak kullanılmaktadır. Bununla birlikte Almanca “sage”, Yunanca “mythe / mythos”, Arapça “ustûre, esatir” ve Rusça “predaniya, skaz” terimlerini de belirtmek gerekir. Anadolu Türkleri arasında efsane, menkıbe, esatir ve mitoloji terimleri yaygınlık kazanmıştır.

Efsanelerde dört ana unsur yer alır. Buna göre efsaneler: Şahıs, yer ve olaylar hakkında anlatılırlar, anlatılanların inandırıcılık özelliği vardır, genellikle şahıs ve olaylarda tabiatüstü olma özelliği görülür, efsanelerin belirli bir şekli yoktur; kısa ve konuşma diline yer veren anlatmadır. Mitolojik, tarihî, dinî veya hayalî köklere dayanabilir. İstanbul ile ilgili efsaneler içerisinde bu köklerden daha çok dinî ve özellikle de tarihî olanlarının ağırlıkta olduğu görülür.

Anonim halk edebiyatı türlerinden olan efsanelerin milletler üzerindeki en önemli işlevlerinden biri insanın kendisiyle, ailesiyle, toplumla, din ve Allah'la ilgili olan düşüncelerinin oluşup sistemleştirilmesindeki etkisi, kültürün sahiplenilmesini sağlayıcı fonksiyonudur. İnsan, kendi kültürüne ait tarihî

olaylar, şahıslar ya da yerlerle ilgili anlatılan bir efsaneyi dinlerken bahsi geçen tarihî olay, şahıs ya da yerle bir bağ, bir bütünlük kurar. Böylece de bağlı bulunduğu milletin toplumsal hafızasını edinmiş olur. Efsaneye konu olan tarihî olay, şahıs ya da yer sıradan olmaktan çıkar ve kutsiyet kazanır. Böylece milletlerin toplumsal hafızası nesilden nesle nakledilen efsaneler vasıtasıyla canlı tutulmuş olur, ayrıca efsanelerde bir milletin duygu, düşünce ve emellerini bulabiliriz. İstanbul için kuruluşundan günümüze kadar sözlü ve yazılı kaynaklarda sayısı tespit edilemeyecek kadar efsane ortaya çıkmıştır.

İSTANBUL EFSA NELERİNE ÖRNEKLER:

İstanbul'un Kuruluşu

İnsanoğlunun henüz yaratılmadığı günlerde yeryüzünde cinler yaşamış. Bunlar, tıpkı bugünkü insanlar gibi toplumsal bir yaşayış tarzına sahiplermiş. Kendi aralarında eğlenceler tertip eder, düğünler yaparlarmış. Bu cinlerden birinin oğlu diğerinin kızına âşık olmuş. Kızın babası, kızını vermeden önce “Kendilerine dünyanın en güzel yerinde güzel bir saray yaptırılması” şartını koşmuş.

Oğlanın babası buna rıza göstermiş ve başlamış bütün dünyayı dolaşmaya. Baba bütün dünyayı dolaştıktan sonra dünyanın en güzel yerinin İstanbul'un bulunduğu bölge olduğuna karar vermiş. Böylece İstanbul'a çok güzel bir saray yaptırmış. Bu güzel sarayın inşası bittikten sonra kızın babasına haber göndermiş. Kızın babası hem saraya hem de sarayın yapılmış olduğu İstanbul'a hayran kalmış ve söz verdiği gibi kızını sevdiği gençle evlendirmiş. Onun için derler ki, İstanbul dünyanın en güzel yerlerinden biri olan Boğaziçi'nde kurulmuştur.

Kız Kulesi Âşıkları Efsanesi

Afrodit'in genç ve güzel rahibelerinden biri olan Hero, Kız Kulesi'nde yaşamaktaymış. Diğer rahibeler gibi Hero'ya da âşık olmak yasakmış. Günün birinde Afrodit'in tapınağında düzenlenen bir törene katılmak için Kız Kulesi'nden ayrılan Hero orada genç ve yakışıklı Leandros ile karşılaşmış. Bu iki genç göz göze gelmişler ve birbirlerine âşık olmuşlar.

Hero, aşkıdan rahibeliğin gereklerini yerine getiremez olmuş. Her gece karşı yakadaki sevgilisi Leandros'a bir meşaleyle işaret veriyormuş. Leandros da kuleye dönen Hero'nun hasretine artık daha fazla dayanamamış. İşığa kavuşmak isteyen bir pervane gibi kendini kaybederek hemen suya atıyor, meşaleye doğru yüzüp sevgilisine kavuşuyormuş. Böylece iki sevgili gizli gizli Kız Kulesi'nde buluşarak hasret gideriyorlarmış.

Fırtınalı bir gece Leandros sevgilisi Hero'ya kavuşmak için meşaleye doğru yüzmeye başlamış. Fakat rüzgârın etkisiyle Leandros, Kız Kulesi'ne ulaşmadan meşale sönmüş. Genç âşık gece karanlığında nereye gideceğini şaşırarak Azgın dalgalarla başa çıkamamış ve akıntıya kapılmış. Sevgilisinin adını inleye inleye Boğaz'ın derin sularında kaybolmuş. Hero, sevgilisi Leandros'un öldüğünü anlayınca onun ardından kendisini Boğaz'ın derin sularına bırakmış. Böylece Kız Kulesi'nin etrafını kaplayan Boğaz'ın derin suları iki âşığın birbirlerine kavuştukları yer olmuş.

Tavadan Sıçrayan Balıklar Efsanesi

Bir Bizans inancına göre Bizans'ta büyük bir felaket olacağı zaman tavada kızartılan balıklar denize dönmek isterlermiş. Buna ait bir efsane de şöyle anlatılır: İstanbul'un fethedildiği gün Balıklı Manastırı'ndaki Rum papazları tavada balık kızartmaktaymışlar. Bu sırada bir haberci kendilerine İstanbul'un fethedildiğini ve Türklerin kale kapılarını içeri girdiklerini söylemiş. Papazlar eski inanca göre balıkların tavadan atlamaları gerektiğini söylemişler ve bakışlarını tavaya çevirmişler. O anda balıklar yarı pişmiş halde tavadan çıkıp yakındaki ayazmaya atlayınca papazlar dehşet içinde kalmışlar.

Mahmutpaşa Camii'nin Yapılış Efsanesi

Fatih Sultan Mehmed'in sadrazamı olan Mahmud Paşa, İstanbul'un fethinden sonra cami yaptırmak için Padişah'tan izin istemiş, padişah da çok sevdiği sadrazamının bu isteğini kabul etmiş. Böylece cami inşaatı başlamış. Caminin temeli kazılırken temelden iki büyük küp altın çıkmış. Mahmud Paşa durumdan padişahı haberdar ettiğinde padişah: "Altınların tamamı senin olsun!" diye buyurmuş. Mahmud Paşa da padişahın bilgisi dahilinde bu altınları cami inşaatında çalışan usta ve işçilere dağıtmış. Mahmud Paşa'nın isteği üzerine usta ve işçilere hiçbir zorluk çektilerilmemiş, rahat rahat çalışmışlar ve cami altı yılda bitirilmiş.

Cami bittikten sonra bir gün Mahmud Paşa etrafındakilerle birlikte camiye ziyarete gelmiş. Mihrap önünde otururken uykuya dalmış. Rüyasında Peygamberimizi görmüş. Peygamberimiz ona müjdeli haberler vermiş. Uykudan uyandıktan sonra: "Caminin temelinden çıkan altınların kalanını getirin!" diye emir vermiş. Altınları getirip Mahmud Paşa'nın önüne koymuşlar. Altınlardan bir avuç alarak yanında bulunanlara hitaben: "Sizler şahit olun, Allah'ın 1.000 ismi üzerine yemin ederim ki avucumdan ne kadar altın çıkarsa o kadar altını her yıl Medine fakirlerine vakfedeceğim" demiş. Paşanın avucundaki altınlar sayıldığında 1.000 altının çıktığını görmüşler. Bundan dolayı her yıl düzenli bir şekilde Mahmud Paşa'nın vakfından Medine fakirlerine 1.000 altın gönderilmiş.

MASALLAR

İstanbul masalları Anadolu masallarına benzer. İstanbul'da tandır başında, helva sohbetlerinde masallar anlatılması, bu türün gelişimine oldukça büyük katkılar sağlamıştır. Genellikle kışın ve tatil gecelerinde akran ve emsalin toplandığı cemiyetlerde normal zamandan üç beş saat daha fazla oturulduğundan gece yemeği yemek gerekirdi. İşte bu gece yemeği irmik helvası ya da gaziler helva gibi helva cinsinden olduğundan cemiyetlere ve sohbetlere "helva sohbeti" denilirdi. 1718-1730 yılları arasında halk arasında helva sohbetleri çok yaygındı. Düğünlerden aşağı kalmayan bu cemiyetlerde incesaz, mukallit, meddah bulunur, ziyafetler çekilir, oyunlar oynanır ve masallar da anlatılırdı. Adı Helvacı Güzeli olan bir masal, bu helva sohbetlerinden miras kalmıştır.

İstanbul masalları arasında meddah ağzından dinlenmiş olanların da ayrı bir yeri vardır. "Benli Binnaz Masalı" önce meddah ağzından dinlenip sonraları eski İstanbul'un evlerinde kış geceleri sohbetlerinde anlatılan masallardan olmuştur. "Kunduracı Güzeli yahud Karının Fendi Erkeği Yendi", "Eşik Atlamaz Hatice Banu", "Kürkçübaşının Oğlu ile Bülbül İsmail'in Kız Kardeşi", "Cavalının Kızı", "Kasım-paşalı Yemenici Mustafa", "Nardaniye Hanım", "Ben Bir Yeşil Yaprak İdim", "Fesleğenci Kızı", "Yatalak Mehmet", "Menekşe Yaprak", "Arap Lala", "Dülger Kızı", "Ahu Melek", "Hüsni Yusuf Şehzade", "Sitti Nusret", "Oduncu'nun Kızı", "Sabır taşı", "Yıldırım Padişahı", "Nalinci ile Padişah", "Bostancı Dede", "Usta Nazar", "Hasses Paşa", "Oduncu ile Şeytan", "Ağlayan Narla Gülen Ayva", "Hasis Adam", "Parmak Kadar Adam", "Billur Köşk", "Tuz", "Altın Keçi" de İstanbul masallarındandır.

MEDDAH HİKÂYELERİ, HALK HİKÂYELERİ

Meddah kelimesi Arapça "medhetmek" kökünden gelir. Meddah, medhecici, övücü anlamındadır. Meddahlar ilk olarak Hz. Muhammed ve ehl-i beytin övgüsünü yapmış, zamanla konuları genişlik göstermiştir. Türk meddahları başlangıcından itibaren diğer meddahlardan farklı olmuştur. Türk meddahlar, kıssahanlar, şehnamehanlar halkın bulunduğu yerlerde İslam tarihinden ve İran kahramanlarından söz eden hikâyelerle birlikte Oğuz Destanı'ndan ve Dede Korkut'tan anlatmaktan da vazgeçmemişlerdir. Türk meddahları arasında da İstanbul meddahlarının yeri ayrı olmuştur. İstanbul'da yaşanan veya günlük hayatta yaşanabilecek olaylar meddah hikâyelerini oluşturmuştur. "Tıflî Hikâyeler Çemberi" ya da "Kitâbî, Mensur Realist İstanbul

Meddah Hikâyeleri" denilebilecek hikâye grubu bunun en dikkat çeken örneğidir. Bu grup hikâyelerin belli başlıları "Letâifnâme", "Hançerli Hanım", "Sansar Mustafa", "Cevri Çelebi", "Kanlı Bektaş", "Tayyazâde, Tıflî ile İki Biraderler", "Celâl-Cemal" ve "Ali Şah" ile "Fatma Hanım"dır. Bu hikâyeler arasında Tayyazâde birkaç defa basılmış olması bakımından; Sansar Mustafa Hikâyesi de IV. Murad'ın (1623-1640) ve Tıflî'nin aynı gruptaki başka hikâyelere nispetle daha büyük rol almış olmaları bakımından diğerlerinden ayrılır.

On sekizinci yüzyıl meddahlarından Sükkerî'den ilk olarak dinlenmiş bir meddah hikâyesi olan "Arabacı Güzeli" ve "Âyine Yusuf ile Attarzade Mehmed Hikâyesi", 18. yüzyıl İstanbul hayatı bakımından son derece kıymetli vesikalardandır. "Tayyazâde", "Tayyazâde ya da Binbirdirek Batakhanesi" veya yakın adlarla 18. yüzyılın ikinci yarısında meddah ağzından pek çok hikâye anlatılmıştır. Kadın adlarına bağlı, gündelik hayatı anlatan "Ayşe Reis Hikâyesi" ve "Benli Binaz Masalı" da İstanbul'da dinleyici bulmuş meddah anlatmalarındandır. "Benli Yusuf Hikâyesi", 19. yüzyılda söylenmiş bir meddah hikâyesidir, "Bozacı Güzeli Karagöz Mustafa ile Serendiblinin Kızı Dürdane Hanım Hikâyesi", "Bülbülde-reli Pakize (Deveyi Haklayan, Hazineyi Saklayan)" hikâyeleri de İstanbul'da ilgi görmüş meddah hikâyeleridir. "Cemal ve Celâl", konusunu IV. Murad zamanında (1623-1640) yaşanan olaylardan alan, 18. yüzyıl ortalarında yazılmış ve söylenmiş hikâyelerdendir. "Tayyazâde Mehmed", adıyla da anılan meddah hikâyesini Reşad Ekrem Koçu, Tayyazâde Mehmed yahud Binbirdirek Batakhanesi adıyla tarihî roman türünde tekrar kaleme almıştır.

Meddah hikâyelerinden başka klasik halk hikâyelerinin çeşitlemeleri de İstanbul'da anlatılmıştır. Özellikle Köroğlu kolları bu çerçevede değerlendirilebilecek hikâyelerdendir. Köroğlu hikâyeleri İstanbul'da yüzyıllar boyunca anlatılmış ve bu hikâyelerin pek çok taş baskısı yapılmıştır.

MEDDAHILAR

Sultan III. Murad döneminin (1574-1595) meddahları oldukça büyük şöhret yakalamışlardır. Lâlin Kaba bunlar arasındadır. 16. yüzyıl sonlarında yaşamış olan Cenânî, Sultan III. Murad'ın nedimlerinden olmuştur. 16. yüzyıl sonlarında yaşamış ve III. Murad devrinde saray kıssahanlığı yapmış Derviş Eğlence de bu meddahlar arasındadır. IV. Murad devrinde (1623-1640) İncili Çavuş, Tıflî Ahmed Çelebi dikkat çeken meddahlardan olmuşlardır. I. Mahmud döneminin (1730-1754) meşhur meddahlarından Galatalı Şekerci Salih ve III.

Mustafa döneminin (1757-1773) meddahlarından Galatalı Ahmed Çavuş 18. yüzyılda hikâyelerini anlatmışlardır. Kız Ahmed ve onun yetiştirdiği Piç Emin, 19. yüzyıl başlarında İstanbul'un namılı meddahları arasındadırlar. Keçecizade İzzet Molla, Kız Ahmed'in Emin'e usta oluşunu manzum söylemiştir: Bahs ü temyizi iki meddahın / Etdi efsaneyi i bezm-i mümted / Dedi nâgeh zürafadan birisi / Piç Emin'i doğurur Kız Ahmed".

On dokuzuncu yüzyılda Kasımpaşalı Hafız ve Meddah İsmet, sanatlarında başarılı olmuş diğer meddahlardır. Borazan Tevfik, Meddah Şükrü Bey ve çırağı Aşkî Efendi de 20. yüzyılın başlarına kadar sanatları devam eden meddahlar arasındadırlar. 20. yüzyılda mesleğine ortaoyunu ve tuluatla devam etmiş olan ve Kavuklu diye de anılmış olan meddah Ali Bey, özellikle taklit ve mimikleriyle kendine özel bir yer edinmişti. Meddahlık zamanlarında söylediği en güzel hikâyelerden biri "Kadının fendi, erkeği yendi" hikâyesiydi ki mimiklerini kolaylıkla yapabilmek için genç yaşta otuz iki dişini söktürmüştü. 1905'te Üsküdar'da doğan, aslen Dimetokalı olan Dümbüllü İsmail, asıl adı unutulmuş ve Kumbüllü denilen arkadaşıyla Lorel ile Hardi, Pat ile Pataşon ya da Karagöz ile Hacivat gibi Dümbüllü ile Kumbüllü şeklinde ikili olmuşlardı.

MÂNİLER

Mâni, Türkçenin konuşulduğu her coğrafyada farklı adlarla da olsa yaygınlaşmış, kimi zaman söyleyicisinin bilindiği, çoğu kere anonim olarak değerlendirilebilecek, belli bir makam ya da ezgi ile söylenen, genellikle sözlü olarak doğup bireysel olarak icra edilen, Türk edebiyatına özgü nazım şekli ve türünün adıdır.

İstanbul mânileri üç grupta ele alınabilir. Düz mâniler, ayaklı mâniler ve mâni fasılları. Düz mâniler Anadolu'da söylenenlerden pek farklı değildir, hem erkekler hem kadınlar tarafından söylenebilir, ama ayaklı mânilerin icrası ve hatta dinlenmesi bile neredeyse tamamen erkekler içindir. Mâni fasıllarının icrası erkeklere özgü iken dinleyiciler, erkek, kadın, genç, yaşlı, çoluk-çocuk, yani sahur vaktinde uykudan uyandırılacak herkeştir.

Düz mânilerin nazım birimi dörtlüktür, bu tipteki mâniler, genellikle 7'li hece vezni ile 4+3, 3+4 duraklı ya da duraksız, çoğunlukla a a x a uyak düzeninde söylenirler. Birinci, ikinci ve dördüncü mısralar genellikle yarım kafiye ile kafiyeleşirken, üçüncü mısralar serbesttir. Örnek: "Ey buluta buluta / Mendili serdim duta / Yâri rüyada gördüm / Elâ gözler uykuda".

Mânici Bekçi Baba (Cengiz Kahraman Arşivi)

İstanbul çalgılı kahvehanelerinin ayaklı mânileri “Adam aman” giriş kalıp sözüyle başlardı. Bu durumu Ahmet Rasim şöyle anlatır: “Mâni denir denmez, hatıra gelen seslendirme şekli: “Adam aman, aman!”dan ibarettir. Biz, İstanbul çocukları, bu kelimeyi başka bir şekilde karşılayamayız!.. Gerçekten halk edebiyatında bu şekil, manilerin en usûle düşkün bir ağırlayıcısıdır. Mâniyi karşılar, makamına götürür, uğurlar.” Örnek: “Adam aman çe midir / Nefesin gül kokuyor / İçerin bahçe midir / Beni baştan çıkaran / Yârimin perçemidir”.

“Aman aman” sözüyle başlayan ayaklı mâniler çoğunlukla karşılıklı olarak icra edilirdi, icracıları da genellikle profesyonellerdi. Bu mâniciler atışma usulüne uyarak rakiplerine üstün gelmeye çalışırlardı. Mutlaka belli bir merasimle açılan çalgılı kahvehanede mâni atışmalarında birbirlerine

rakip olanlar da genellikle tulumbacı mânicilerdi. Bu mânici grupları bir başka takımı davet ederler, davul, zurna, çifte nakkâre ile karşılayıp gelenlere hürmet gösterirlerdi. Davet eden ya da davet edilenlerden biri ortaya bir beyit, kıta veya tekerleme atar, karşı taraftan cevap beklenirdi. Çığırktan tarafından belirlenen ayak esas alınırdı. Mâni söylenirken ağır ağır çalınan klarnet de mâniciye eşlik ederdi. Klarnetin sesi durduktan sonra, sıra karşı tarafa gelmiş demektir, altta kalmaması, susmaması, boy ölçüşmesi beklenen karşı tarafa... Klarnetin mâniye uygun ezgiler çalması ve “Adam aman” sözlerinin duyulması ayaklı mâni atışmasını haber verirdi.

Eyüplüler ile Balatlılar arasında yapılan ayaklı mâni atışmasına bir örnek:

Eyüplüler: “Adam aman... Balatın, Balatın / Bizler şeker atarız, sizler bize bal atın / Yahudi'den korkarmış, yiğitleri Balat'ın”.

Balatlılar: “Adam aman... Eyibin, eyibin / İşte meydan işte at, biner isen iyi bin, / Dört cihanda meşhurdur, dilenci[si] Eyib'in”.

Saraydan zindana pek çok mekânda hürmet görmüş olan ayaklı mânileri söylemede ve yazmada usta mâniciler yetişmişti. Çoğu tulumbacı olup yangın söndürmede başka mahallenin tulumba takımına geçilmemek için mücadele eden ve bu rekabeti çalgılı kahvehanelerde mâni atışmalarıyla edebî zemine taşıyan mânicilerin Acem İsmail, Arap Hamit, Badik Ömer, Bülbül Bilal, Balıkçı Agop, Balatlı Nesim örneklerinde olduğu gibi lakapları vardı. Çiroz Ali, Kel Ali Bey, Zil İzzet şöhretlilerindendi. Mâni söyleyenler olduğu gibi yazarlar da vardı. Zübidi Raşid'in meşin kaplı defterinde iki binden fazla mâni kayıtlıydı. Ali Çamiç, Gürcü Nusret, Kadırgalı Kara Cezmi ve Vâsıf Hiç mâniler yazmışlardı.

Nazım birimi itibariyle dörtlüklerden oluşan ve kendi geleniği içerisinde fasıl olarak adlandırılan mâni fasıllarında mısraların hece sayısı genellikle sekizdir, bir düzen içerisinde belli konular işlenir. Mizahi konulardan, mimari yapılarla, hatta din ve devlet propagandasına kadar pek çok alanda fasıllar düzenlenmiştir. Mâni fasılları Ramazan ayının ari-fesinden bayrama kadar bekçi babalara bağlı olarak davul eşliğinde icra edilirdi.

Bekçi babalar özellikle Ramazan'ın on beşinden sonra bahşiş toplarlardı. Bahşişlerini de mâni faslının sonunda açıkça isterlerdi. “Yenicami direk ister / Söylemeye yürek ister / Benim karnım toktur amma / Arkadaşım börek ister”.

NİNNİLER

İstanbul ninnileri şekil özellikleri bakımından genel tipteki ninnilerden farklı değildir. İçinde İstanbul adı geçen pek çok ninni İstanbul ninnisi değildir. “İstanbul’un viranları / Ala-koymuş varanları / Gör sen de o örenleri / Uyu da büyü ninni”, şeklindeki örnek Yalvaç’a aittir. Belirli yer adları, İstanbul’a mahsus kültür unsurları gibi yerel özellikler İstanbul ninnilerinin ayırt edilmesine yardımcı olabilir.

Örnekler: “Ninni ninni işçi baba / Arkasında yamalı aba / Benim yavrum uyuyacak / Gelme bize bekçi baba”,

“Ninni ninni demekten / Ben kesildim yemekten / Doktor gelsin Bebek’ten / Ölüyorum yürekten”.

TÜRKÜLER

İstanbul türküleri klasik forma yaklaşan özellikleriyle, dil, şive, tavır ve üslubuyla kendine özgü farklılıklara sahiptir. İstanbulluların söyledikleri dışında, İstanbul’da söylenen ya da İstanbul için söylenen türküler de vardır. Anadolu insanının hayalinde yaşattığı ve kendisine gurbeti tattıran bu şehir için pek çok türkü yakılmıştır. “İstanbul dedikleri bir kara bağıdır / Mektubun gelmedi üç buçuk aydır” ya da “Ağam İstanbul’u mesken mi tuttun / Gördün güzelleri beni unuttun” gibi türküler, eşleri veya başkaca yollarını bekledikleri erleri için söylenmiş türkülerdendir. İstanbul türkülerinin en bilinenlerinden biri olan “Kâtibim” türküsü de “Çavuş” türküsü olarak anılan “İstanbul’la Üsküdar’ın arası / Yaktı beni kaşlarının karası” türküsü de İstanbul’la birlikte Anadolu’da çalınıp söylenen türkülerdendir.

İstanbul türkülerine örnekler: “Çubukdar” türküsü, 17. yüzyılın ilk yarılarında Şehremini’nde oturan, Sultan IV. Murad’ın (1623-1640) nedimlerinden olan, birçok meddah hikâyesinin de kahramanı Tayyazade Mehmed adındaki bir genç için söylenmiş bir türküdür. “Adalardan bir yâr gelir bizlere”, “Ada sahillerinde bekliyorum”, “Gemilerde talim var” türküler adaların ve denizin sesini getirir. Beyoğlu semtini “Beyoğlu’nda gezersin” ile duyarız. Göksu âlemlerini “Gidelim Göksu’ya bir âlem-i âb eyleyelim” türküsü hatırlatır. “Benli Hasan” türküsü ve “Lemanım ile vuslatımız mahşere kaldı” türkülerini bir şahıs adına söylenmiş türküleri örnekler, “Bostancı” türküsü, “Kahveciler kahve pişirir” gibi türküler meslek gruplarını veya mensuplarını anlatan esnaf türkülerinin sevilenlerindendir.

Eğri fesli nevcivanları konu alan türkülerden: “Çıkalım Bağlarbaşı’na / Mâilim samur kaşına / Yaraşmış şahin başına / Elde gümüşlü kırbacı / Eğri fesli tulumbacı // Koşarlı ayağı

güzel / Yangıncı uşağı güzel / Trablus kuşağı güzel / At nârayı acı acı / Eğri fesli tulumbacı”.

“Elâdo Türküsü”, 19. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkmış bir türküdür. Elâ do Rumca “Buraya gel, beri gel” demektir. Türkünün ilk bendi şöyledir: “Düştü çâre nedir gönül o yâre / Tabibler idemez bu derde çâre / Çekdiğim söyleyin o zâlim yâre / Elâdo dedim ben sana / Bir şeftali ver bana”.

On dokuzuncu yüzyıl tuluat aktristlerinden Küçük Eleni Hanım adına yakılmış türküden: “Ah Eleni Eleni yosma Küçük Eleni / Alma gece odana benden gayri geleni”.

Çoğunlukla esnaf güzellerini anlatan esnaf türkülerinin bazıları İstanbul dışında ortaya çıkmış olsa da İstanbul’da şöhret bulmuşlardır. Kahveci, berber, arabacı, hamamcı, balıkçı, helvacı esnafı gibi esnafa, sanatlarını icra etme hususiyetleri, zanaatları için gerekli olan alet edevatla, takım taklavatla ilgili çeşitli kelime oyunları ve sanatlar içeren türkülerdir.

Sultan IV. Murad’ın (1623-1640) has nedimleri arasına giren Evliya Çelebi, padişahın isteği üzerine devrin büyük üstatlarından Derviş Ömer tarafından bestelenmiş, “Yola düşüb giden dilber / Musam eğlendi gelmedi / Yoksa yolda yol mu şaşdı / Musam eğlendi gelmedi” türküsünü davudi sesiyle okumuş ve sultanı duygulandırmıştır.

KARAGÖZ

On altıncı yüzyılda İstanbul’a gelmiş olan Karagöz 17. yüzyılda asıl formunu bulmuş ve İstanbul’da şekillenmiştir. Küşteri meydanı adeta İstanbul’dur. Karagöz perdesi, bütün tipleriyle, bütün örf ve âdetleriyle mum ışığında İstanbul’u yansıtan bir perde olmuştur. Karagöz, bir İstanbul mahallesi olarak düşünülmüş ve mahallenin yerlileri olarak İstanbullu tipler değerlendirilmiştir. Türkçe olmayan ve İstanbul ağzına uymayan söyleyişlerin gülmecece önemli bir unsur olması da Karagöz’ün İstanbul’a aidiyetinin göstergelerindendir.

Üstlendikleri rollerle Karagöz ve Hacivat başta olmak üzere, semtin, mahallenin daima sarhoş, gazaplı, celalli, korku ve dehşet saçan kabadayısı olarak Tuzsuz Deli lakabıyla ve bekriliğini hatırlatmak için Bekir adıyla, sağ elinde yalın bir pala, sol elinde şarap testisiyle Bekri Mustafa, mahallenin şımarık, aptal saf tipi olarak Beberuhi ve daha nice tipler İstanbul sosyal ve siyasal hayatını, günlük telaşlarını, her türlü değişimleri perdede göstermişlerdir. İstanbul’da yaşayan ve imparatorluk coğrafyasının renklerini oluşturan Yahudisi, Ermenisi, Arapı, Acemi, Kayserilisi, Lazı, Kastamonulusuyla Karagöz perdesi bütün dinleri, milletleri ve memleketlileri perdede toplamasını bilmiştir.

Karagöz perdesi önünde gösteriyi bekleyenler
(Cengiz Kahraman-Arşivi)

Seyyar kuklacı ve çocuklar (Cengiz Kahraman Arşivi)

Şerbetçi Emin, Eyüplü Yorgi, Hayalî Küçük Ali, Küçük İsmail, Uzundudak Ahmet, Berber Ahmed Efendi, Mevlevi-hanekapılı Ahmed Efendi, Yemenici Andon, Ermenilerden Arsen Efendi, Dikran Efendi ve daha yüzlerce, binlerce Karagözcü İstanbul'da sanatlarını icra etmişlerdir.

ORTAOYUNU, TULUAT

Adeta Karagöz'ün perdeden meydana indiği ve tiplerin mum ışığından gün ışığına çıkıp canlandığı oyunlardır orta oyunları. Karagöz'ün yerini Kavuklu, Hacivat'ın yerini de Pişekâr almıştır. Karagözcü Hayri'den Pinti Hamid'e, 17. yüzyıl orta oyuncularından, Pişekâr Boynukısa Hacı'dan Cüce Vasilaki'ye ve Uzun Halil Efendi'ye kadar pek çok orta oyuncu yetişmişse de Kavuklu Hamdi, Pişekâr Küçük İsmail, Abdürrezzak Abdi, Kel Hasan ve daha sonları da Naşit ile Dümbüllü İsmail bu meydana derin izler bırakmış sanatkarlar olarak dikkat çekmişlerdir.

Ortaoyunu, zamanla meydandan sahneye çıkmış, Batı tiyatrosu karşısında var olma mücadelesini bir müddet tuluat yoluyla sürdürmüştür. Türk tiyatrosunun en büyük komiklerinden Abdürrezzak Abdi, en dikkat çeken sanatçılardan biri olmuştur. 19. yüzyılın sonlarında en parlak devrini yaşamış, Aksaray'da başlayan tiyatro hayatı, Şehzadebaşı'nda Direklerarası'nda "Handehâne-i Osmanî"yi kurmasıyla devam etmiştir. Ortaoyunundan tuluata geçen Âsım Baba, tuluat tiyatrosunun büyük şöhretlerinden bir başkasıdır, uzun yıllar Abdi, Kel Hasan, Naşit ve Dümbüllü ile çalışmıştır. Küçük Eleni Hanım da, 19. yüzyılın sonlarında yaşamış tuluat tiyatrosu aktristlerinden ve meşhur kantocularından biridir. Adına türkü yakılmıştır.

FIKRALAR

İstanbul'da genel fıkra tipleriyle ilgili anlatmalar yanında İstanbullu fıkra tiplerinin de olduğu görülür. Sarayda ve vezir

Ortaoyunu, Kavuklu ile Pişekâr. (Cengiz Kahraman Arşivi)

konaklarında yaşamış olan İncili Çavuş ve IV. Murad devrinde (1623-1640) yaşamış, içkiciliği, kabadayılığı, ve hazırcevaplığı ile tanınmış, fıkralarında İstanbul hayatını aksettiren Bekri Mustafa böyle tiplerdendir. Üsküdarlı Şaşı Hafız, genel fıkra tipi olma yaygınlığı kazanamamış, ama hakkında fıkralar türetilmiş bir başka tiptir. Bu tiplerin dışında zengin olsa da harcamayan, cimriliği ile nam salmış Pinti Hamid, oburluğu ile tanınmış Baba Yaver ve hatta Rıza Tefvik hakkında fıkralar anlatılmıştır.

DİLEKLER, İLENÇLER

"Allah, kârını arttırsın", "Durağı cennet olsun", "Uğurlu kademim olsun", "Yolun açık olsun" gibi dilekler; "Defteri dü-rülsün", "Kan kussun", "Sabaha çıkmasın" tarzında ilençler, İstanbul'da söylenmiş, Anadolu'da aynıları ya da benzerleri bulunabilecek örneklerdir.

TEKERLEMELER

Çoğunlukla çocuk dünyasına ait görülse de hayatın her alanında tekerlemeler yer bulur, kafiyeleşmiş olarak karşımıza çıkabilirler: "Tarhana tartar / Boğazı yırtar / Baklava börek / Gel beni kurtar" örneğinde olduğu gibi.

İstanbul'da en çok yanılmaç da denilebilecek söz cam-bazlığına dayanan tekerlemeler ile tören ve Anadolu ile ortak özellikler gösteren masal tekerlemeleri söylenmiştir. Oyun sayışmacalarının da İstanbul çocukları için ayrı bir yeri vardı: "Ne ne Nermin'i / Çok yeme peyniri / Peynir seni öldürür / Cehenneme götürür / Cehennemin kapıları / İstanbul'un cadıları / İlk mık / Karakedi sen oyundan çık", "Nargilemin altı derya, üstü ateş / Cümlemiz kardeşiz kardeş / Hepimiz birbirimize eş" tekerlemesi de esrarkeşlere hizmet veren kabakçı, yani esrar kahvehanesi ocakçısının söylediği bir tekerlemedir, şeklen nargileyi anlatır, fiilen de esrarın elden ele geçirilerek içilmesini hatırlatır.

ATASÖZLERİ VE DEYİMLER

İstanbul'da söylenen atasözleri genel anlamda başka şehirlerde söylenenlerden farklı değilse de uygulamada kendine has özellikleri vardı. İstanbul'da fütüvvet teşkilatının, esnaf loncalarının geleneklerinden olup devlet erkânı ve halk arasında yaygınlık kazanmış olan helva sohbetlerinde düzenlenen incesazlı, meddahlı, mukallitli, yüzük, lep, tura vb eğlencelere atasözü oyunları ayrı bir renk katardı. Oyuna katılanlar "elif"ten "ye"ye kadar elifbadaki harflerle başlayan birer atasözü söylerlerdi, atasözü bulup söyleyemeyenlere ya da yanılanlara takılmalar da uygun sözlerle gerçekleştirilirdi.

Örnekler: "Acele ile menzil alınmaz", "Attan düşen yine atlanır", "Doğru söz yemin istemez", "Gelene git denmez", "Haydan gelen huya gider", "Sayılı koyunu kurt yemez", "Yok deme yok olur".

Deyime örnek: *Ev danası*: İstanbul ağzında eski bir deyim olup pek küçük yaşta alınmış, evlat gibi sevilmiş, haremde büyütülmüş, şımartılmış, bıyıkları terledikten sonra haremde selamlığa çıkarılmış, fakat kendisini hizmetkâr olarak göremeyen, başına buyruk hareket eden, hiçbir işe yaramasa da kovulamayan genç uşaklar ve köleler için kullanılırdı.

BİLMECELER

Türk halk edebiyatında soru ve cevap esasına göre kurulmuş, her türlü nesne ya da kavramı üstü kapalı olarak anlatıp ne olduğunun bulunmasını öngören kalıplaşmış söz denilebilecek bilmece İstanbul'da da yaygındır. Cevabı "Çarık" olan "Bağlarım gider, çözerim durur" İstanbul bilmececi başka bölgelerde de aynı şekilde anlaşılabilecek bilmececi dendir. Eski İstanbul hayatında bilmece geleneğinin kendine özgü yapısı vardı.

İstanbul'da aile içi eğlencelerde büyüklerle küçüklerin kaynaşmasını sağlayan, sosyallığe fırsat veren bilmececi genel tipteki bilmececi benzerdi, ama İstanbul hayatının ayrıntılarını ve gündelik hayattaki farklılıklarını da yansıtırdı. Cevabı "Çamaşır" olan şu bilmece İstanbul hayatıyla ilgili bilgiler de sunmaktadır: "Lodos poyraz karışır / Tophane ile Kız Kulesi dövüşür / Sepetçilerde kavga olur / İpçilerde barışır".

Cevabı "Mektup" olan aşağıdaki bilmececi Anadolu'dan bakışla İstanbul, uzaklık algısıyla verilmiştir: "Beyaz atı nalladım / İstanbul'a yolladım".

İSTANBUL FOLKLORU ÖLDÜ MÜ?

"Esrar sırrın cem'idir / Sır tutarız dervişiz / Dalga duman esrarla / Mertebeye ermişiz" diyen Server Baba benzeri Bektaşîler kalmış mıdır bilinmez. Sabahın alacakaranlığından gece yarısına kadar İstanbul sokaklarını arşınlayıp gazete satan, ağız mızıkasıyla mevsimine göre, mesela "Nisan mayıs ayları, gevşer gönül yayları / Çayır çimen bekliyor, bayanları bayları" diye aşk türküsü söyleyen çocuklardan Tazı Ali ve Arjantinli ressam Dr. Samuel Mallo Lopez'in portresini çizdiği Murad Ataaykut'u aramak boşunadır. "Bu Tatar canlı balık satar" yazısının bulunduğu sandalında satış yapan Canlı balıkçı Tatar İbrahim, Üsküdar'daki oyuncakçı dükkânında "Bugün peşin, yarın veresiye" yazısını gösterip çocukları üzen oyuncakçı Affan Efendi de eski İstanbul hayatının hatıraları olarak kalmışlardır. Sahurda halkı uyandıran bekçi babalar derin uykudadırlar.

İstanbul'da bugün Boğaziçi'nde manavlık yapan Rum ve Yunanlıların da aralarında olduğu kayıklı satıcılar, tuhafiyeler, sokaklara ad olmuş binek taşı kalmamıştır, bayram yerlerinde, şehzadelerin sünnet düğünlerinde, sultanların evlenme cemiyetlerinde boy gösteren cambaz da yoktur, bir karatavuğa alafranga vals ile "Padişahım, devletinle çok yaşa!" duasını öğretmiş Beykozlu Emin Ağa da çoktan göçmüştür. Dümbüllü'nün taklitleri varsa da Kümbüllü'nün adı anılmaz, ama bohçacıları, delileri, velileri, serserileri ve Martdokuzu Ali ya da Aksaray'ın on ikilerinin takipçileri, gününe göre külhanileri devam etmektedir. Eyüp Sultan'dan Yuşa'ya, Yahya Efendi'den Helvâî Yakup Efendi'ye kadar pek çok ziyaret yeri halen ve belki de daha da artan ilgiyle ziyaret edilmektedir. İstanbul'un taşı toprağı bugün de altın bilinir. At pazarını bulamayız belki de bitpazarı yerinde durur. Bekâr odaları, han odaları, sabahçı kahvehaneleri müşterilerini yenileyerek devam etmektedirler. Eyüp Sultan Deresi balçığından yapılan çömlüklerin yerinde yeller eserken; belediye idaresinde Avrupa Birliği destekli, küçük davullarıyla, tahta arabalarıyla, kaynana zırlatılıyla, küçük testileriyle Eyüp oyuncakları yaşamaktadır. Yedi tepesiyle, bütün ihtişamıyla, canıyla ve ruhuyla İstanbul yaşamaya ve folklorunu da yaşatmaya devam etmektedir.

Kaynakça

- Ahmed Rasim, *Falaka*, İstanbul, Hamid Matbaası, 1927, s.16, 19-21, 31-33, 144.
 Ahmet Rasim, *Muharrir Bu Ya*, (Haz.: Hikmet Dizdaroğlu) İstanbul, MEB, 1989, s. 167.
 Alangu, Tahir, *Billur Köşk*, 2. bs., İstanbul, Afa, 1990, s.26, 280.
 Alangu, Tahir, *Çalgılı Kahvelerdeki Külhanbey Edebiyatı ve Numuneleri*, 1943.
 And, Metin, *Geleneksel Türk Tiyatrosu Köylü ve Halk Tiyatrosu Gelenekleri*, İstanbul, İnkılâp, 1985, s. 271-336.

- Aslan, Ferhat, *Tılsımlı Şehir İstanbul*, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2008.
- Ataman, Sadi Yaver, *Türk İstanbul* (Haz.: Süleyman Şenel), İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 1997.
- Boratav, Pertev Naili, *Zaman Zaman İçinde, Tekerlemeler-Masallar ve Masal ile Tekerleme Üzerinde Bir İnceleme*, İstanbul, Adam, 1992.
- Çelebioğlu, Âmil, *Türk Ninniler Hazinesi*, İstanbul, Kitabevi, 1995, s. 128.
- Emeksiz, Abdulkadir, *Orta Oyunu Kitabı*, İstanbul, Kitabevi, 2001.
- Emeksiz, Abdulkadir, *İstanbul Mânileri*, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2007.
- Bayrı, Mehmet Halit, *İstanbul Folkloru*, İstanbul, Eser Yayınları, 1972.
- Göktaş, Uğur, "Helva Sohbetleri", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994, c.4, s. 48-49.
- Göktaş, Uğur, "Kâğıthane Âlemleri", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994, c.4, s.172-173.
- Göktaş, Uğur, "Sünnet Âdetleri", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994, c. 7, s. 113-114.
- Güngör, Şeyma, "İstanbul Halk Hikayelerinde Çevre, Kültür Unsurları ve Toplum Hayatı", *Osmanlı Kültür ve Sanatı*, c. IX, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s.143-150.
- Kaygılı, Osman Cemal, Bekri Mustafa, İstanbul, Semih Lutfi, 1944.
- Koçu, Reşad Ekrem, *Türk İstanbul*, Cumhuriyet Gazetesi Yayını, [1953], s.38-39.
- Koçu, Reşad Ekrem, *İstanbul Ansiklopedisi I. cilt*, "Aba, Abacılar-Alafranga Baloz", İstanbul, Reşad Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1958, s. 2, 14, 117, 143,173, 223, 225, 299, 307, 343, 356, 357, 361, 373, 521, 536, 572.
- Koçu, Reşad Ekrem, *İstanbul Ansiklopedisi II. cilt*, "Alageyik Sokağı-Aşiretlerin Kültürhanesi", İstanbul, Reşad Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1959, s. 585, 595-596, 606-607, 614-615, 618, 625, 701-702, 783, 835, 847, 919, 1055, 1102-1103, 1117-1118, 1146-1147, 1179.
- Koçu, Reşad Ekrem, *İstanbul Ansiklopedisi III. cilt*, "Aşiret Mektebi-Baba", İstanbul, Reşad Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1960, s. 1326-1336, 1387, 1423,1557,1636-1637,1674,1728-1729.
- Koçu, Reşad Ekrem, *İstanbul Ansiklopedisi IV. cilt*, "Baba-Bayrampaşa", İstanbul, Reşad Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Şirketi, 1960, s. 1823, 1865, 1871, 1940, 2197, 2341.
- Koçu, Reşad Ekrem, *İstanbul Ansiklopedisi V. cilt*, "Bayrampaşa Medresesi-Boğaziçi Deniz Hamamları", İstanbul, Reşad Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1961, s. 2384, 2400, 2506-2508, 2511, 2423, 2561, 2789.
- Koçu, Reşad Ekrem, *İstanbul Ansiklopedisi VI. cilt*, "Boğaziçindeki İskele, Kayık ve Sandalları-Cemil", İstanbul, Reşad Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1963, s. 3046-3050, 3146-3147, 3168-3169, 3249, 3330, 3376, 3439, 3440, 3442.
- Koçu, Reşad Ekrem, *İstanbul Ansiklopedisi VII. cilt*, "Cemil Bey (Tanburi) - Çiray (Hacer)", İstanbul, Reşad Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1965, s. 3739, 3489, 3753, 3817.
- Koçu, Reşad Ekrem, *İstanbul Ansiklopedisi VIII. cilt*, "Çiroz-Dişbuğdaycılar Sokağı", İstanbul, Koçu Yayınları, Mehmed Koçu, 1966, s. 4064-4065, 4084, 4227, 4330, 4471, 4504, 4556.
- Koçu, Reşad Ekrem, *İstanbul Ansiklopedisi IX. cilt*, "Dişçi-Eriştici Sokağı", İstanbul, Koçu Yayınları, Mehmed Koçu, 1968, s. 4470, 4504, 4543, 4546, 4762, 4790, 4819.
- Koçu, Reşad Ekrem, *İstanbul Ansiklopedisi X. cilt*, "Eritmek-Fırın", İstanbul, Koçu Yayınları, Mehmed Koçu, 1971, s. 5244, 5277, 5380, 5281, 5349, 5350, 5353, 5357, 5409, 5423, 5487, 5605, 5665-5667, 5697-5698, 5722.
- Koçu, Reşad Ekrem, *İstanbul Ansiklopedisi XI. cilt*, "Fırın, Fırın Uşakları-Gökçinar (Mehmed)", İstanbul, Koçu Yayınları, Mehmed Koçu, 1971, s. 5895, 5998, 6022, 6061, 7020. (Bu eserin sayfa numaralandırmasında hatalar vardır. XI. Ciltte 6099'dan sonra 6100 yerine, sayfa numarası 7000 olarak verilmiş ve takip eden numaralar da buna bağlı olarak yanlış olmuştur, biz karışıklığa meydan vermemek için ansiklopedideki numaralandırmaya bağlı kaldık.)
- Koz, M. Sabri, "Aşık Edebiyatı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1993, c.1, s. 360-363.
- Koz, M. Sabri, "Atasözleri", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1993, c.1, s. 380-381.
- Koz, M. Sabri, "Bilmeceler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994, c.2, 231-232.
- Koz, M. Sabri, "Destanlar", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994, c.3, 39-41.
- Koz, M. Sabri, "Destancılık", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994, c.3, s. 38-39.
- Koz, M. Sabri, "Tulumbacı Destanları", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994, c.7, s.301.
- Kúnos, Ignác (der.), *Halk Edebiyatı Örnekleri Mâniler I*, [İstanbul], İstanbul Dârü'l-Fünûnu Edebiyat Medresesi Mezunları Cemiyeti Neşriyatı, 1339 (1923).
- Kúnos, Ignác, *Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul, Tercüman, 1978.
- Mehmed Tevfik, *İstanbul'da Bir Sene*, 2. bs., İstanbul, İletişim, 1995.
- Nutku, Özdemir, *Meddahlık ve Meddah Hikâyeleri*, Ankara, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 1997, s.11-17, 335-339.
- Ozansoy, Halit Fahri, *Eski İstanbul Ramazanları*, İstanbul, Tan Gazetesi ve Matbaası, 1968.
- Sakaoğlu, Saim, "Cevri Çelebi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994 c.2, s. 422-423.
- Sakaoğlu, Saim, "Efsaneler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994 c.3, s. 134-135.
- Sakaoğlu, Saim, "Evliya Menkıbeleri", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994 c.3, s. 235-236.
- Sakaoğlu, Saim, "Halk Hikâyeleri", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994, c.3, s. 515-517.
- Sakaoğlu, Saim, "Halk Kitapları", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994, c.3, s. 522-523.
- Sakaoğlu, Saim, "Hançerli Hanım Hikâyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994, c.3, s. 547-548.
- Sakaoğlu, Saim, "Ninniler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994, c.6, s. 80.
- Sakaoğlu, Saim, "Satıcı Sözleri", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994, c.6, s. 473.
- Sakaoğlu, Saim, "Tayyazâde Hikâyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994, c. 7, s. 229-230.
- Sakaoğlu, Saim, "Tekerlemeler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994, c. 7, s. 232-233.
- Sakaoğlu, Saim, "Tıfli ile İki Biraderler Hikâyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994, c.7, s. 265.
- Sakaoğlu, Saim, "Yanılmaçlar", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994, c.7, s. 438-439.
- Sezer, Sennur - Adnan Özyalçın, *İstanbul'un Taşı Toprağı Altın Eski İstanbul Yaşayışı ve Folkloru*, İstanbul, Altın Kitaplar, 1995.
- Sönmez, Sevilgil, *Karagöz Kitabı*, İstanbul, Kitabevi, 2000.
- Şenel, Süleyman, "Aşık Musikisi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994, c. 1, s. 363-364.
- Tezel, Naki (Derl.), *İstanbul Masalları*, İstanbul, Burhaneddin, 1938.